

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

**INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ**

roč. XXXII - 1995

č. 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)
Ivo Vasiljev (zástupce hlavního redaktora)
Jana Hoffmannová (výkonná redaktorka)
Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Josef Vachek

Adresa redakce:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

Adresa administrace:

Jazykovědné sdružení ČR, Jilmová 33, 130 00 Praha 3

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha
č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

O B S A H

strana

I.Nebeská: Současná psycholingvistika 6

Z jazykovědných pracovišť

J.Panevová: Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení
České republiky v r.1994 18
M.Pithartová: Přehled o přednáškové činnosti Jazyko-
vědného sdružení ČR v roce 1994 22
Z.Jettmarová: Jazyková politika Evropské unie a projek-
ty COPERNICUS 28
IX.konference o překladu a tlumočení "Strategie a kreati-
vita překladatele" ve dnech 25.9. - 27.9.1995 31

Z přednáškové činnosti

M.Krčmová: Stylistika - věda pomezí 33
A.Brandner: K problematice knižního (psaného) jazyka u
východních Slovanů 35

Nové publikace

M.Těšitelová: Petr Holman: Frequenzwörterbuch zum lyri-
schen Werk von Otokar Březina. Teil I, II 38
O.Müllerová: Guido Kappel - Renate Rathmyer - Nina Diehl-
-Želonkina: Verhandeln mit Russen. Kak vesti peregovory
s ruskimi - strategii delovoj praktiki. 43

Diskuse a rozhovory

S.Hubík: Obrat k jazyku - krok za filosofií 48
Rozhovor s prof.dr.Jiřím Krausem,DrSc. 54
Rozhovor s jubilantem dr.Nikolajem Savickým,CSc. 59

Kronika

Ó. Martinccvá: K osmdesátým narozeninám Josefa Filipce	63
A.Brandner: Sedmdesátiny profesora Jiřího Jiráčka	68
J.Panevová: Vzpomínka na Paula L.Garvina	70
Z.Skoumalová: Nedožitý čas	72
J.Zeman: Třicet let královéhradecké pobočky Jazykovědného sdružení	75

V minulém ročníku Jazykovědných aktualit jsme na tomto místě otiskli prvou a druhou část stati Rudolfa Šrámka - Paradigma onomastiky. Chtěli bychom i nadále publikovat příspěvky, které představí celkovou, zejména metodologickou situaci jednotlivých oblastí, disciplín, metodologických směrů apod. současné značně a výrazně diferencované jazykovědy. Chceme tím přispět k vzájemné informovanosti lingvistů i po této stránce (ostatně obdobnou, vzájemně informační funkci má i rubrika Z jazykovědných pracovišť). Domníváme se, že více méně pravidelné publikování statí tohoto typu může být užitečné i pro mladší jazykovědce, kteří absolvují doktorandské studium.

Do tohoto čísla jsme zařadili stať Ivy Nebeské o psycholingvistice.

- red -

Současná psycholingvistika

Iva Nebeská

1. Každý obor se konstituuje a profiluje v závislosti na tom, jaký je předmět a metody jeho zkoumání, i na tom, jaké otázky si klade a kde na ně hledá odpovědi. V pozadí vzniku psycholingvistiky stály otázky, se kterými se setkáváme již v rané historii lidského poznání: Jaké psychické mechanismy umožňují, že si lidé, užívající téhož přirozeného jazyka, navzájem rozumějí? Do jaké míry si rozumějí? Existují jazykové prostředky, které porozumění napomáhají, a prostředky, které ho naopak znesnadňují či zatemňují? Je nějaký vztah mezi mechanismy umožňujícími lidem mluvit a rozumět na straně jedné a strukturou daného jazyka na straně druhé? Jak je možné, že si lidé rozumějí i tehdy, když zdaleka všechno není řečeno explicitně? Jak si dítě osvojuje jazyk, jak se učí mluvit a mluvenému jazyku rozumět? Co je dítěti vrozeno a čemu se učí? Jak se jazyk jako nejdůležitější dorozumívací prostředek vyvinul? Čím se liší od dorozumívacích systémů zvířat? - Byly původně formulovány jako otázky filosofické a teprve postupem času se stávaly předmětem zkoumání i specializovaných věd, zejména psychologie (jazyka) a lingvistiky. Žádná z nich však na ně neuměla odpovědět sama, psychologii chyběly hlubší znalosti o jazykovém systému a jeho fungování, lingvistice o struktuře paměti a povaze mentálních procesů.

Konstituování psycholingvistiky jako interdisciplinárního oboru bylo umožněno tím, že psychologii a lingvistiku dlouhodobě spojuje zájem o užívání přirozeného jazyka, je to jejich společný předmět zkoumání. Právě společný předmět zkoumání a slučitelná metodologická východiska jsou základními předpoklady sbližování

vědních oborů, které může za příznivých okolností vést až ke vzniku oboru interdisciplinárního.

2. Od svých počátků v polovině 50. let prošla psycholingvistika několika velmi podstatnými změnami v přístupu k užívání jazyka, změnami paradigmatu. V zásadě můžeme říci, že jednotlivé teoretické koncepce se navzájem lišily zejména tím, jakou váhu přikládaly následujícím předpokladům a okolnostem užívání jazyka:

- a) vrozeným fyziologickým a psychickým předpokladům užívání jazyka, které jsou vlastní člověku jako biologickému druhu;
- b) předpokladům získaným aktivní interakcí jedince s prostředím (učení), tj. osvojenému jazyku, osvojeným věcným znalostem a komunikačním dovednostem;
- c) pragmatickým faktorům, prostředí, které na jedince působí dlouhodobě, i prostředí, které působí aktuálně, tj. v němž ke konkrétním řečovým aktivitám dochází.

2.1. Pro počátky psycholingvistiky je charakteristické těsné sepětí s psychologíí. Dominantní společenskovední teorií, která do značné míry formovala až do 50. let psychologii, sociologii, pedagogiku a zanechala výraznou stopu i v psycholingvistice, byl behaviorismus. Užívání jazyka bylo v behavioristicky orientované psycholingvistice chápáno jako verbální chování, které si člověk osvojuje v procesu učení stejně jako každou jinou dovednost, a to reagováním na podněty, které dostává zvnějška. Zkoumaly se pouze projevy verbálního chování, které lze empiricky pozorovat a registrovat. Důležitost se přikládala jednak procesu učení, zejména vnějším okolnostem, za kterých k učení dochází (tedy různým typům podnětů), jednak výsledkům získaným učením (osvojovaným jazykovým prostředkům a poznatkům o jejich užívání). Vrozeným předpokladům

užívání jazyka se adekvátní důležitost nepřikládala, ve své extrémní variantě je behaviorismus dokonce odmítal.

2.2. Ze zcela opačných předpokladů vycházela psycholingvistika (a lingvistika) generativní. Metodologická východiska behaviorismu byla již koncem 50. let explicitně odmítnuta a maximálně byly akcentovány právě vrozené předpoklady užívání jazyka. Fyziologické a psychické mechanismy, které osvojení a užívání jazyka umožňují, byly považovány za činitele, které mají rozhodující vliv na strukturu každého přirozeného jazyka. Studium jazykové struktury se proto chápalo jako prostředek, který umožňuje tyto mechanismy poznávat, popisovat, či modelovat.

Ústředním pojmem generativní psycholingvistiky se stala jazyková kompetence, neuvědomovaná znalost jazyka, mentální realita, která tvoří podklad aktuální řečové aktivity (jazykové performance). Užívání jazyka v pojetí generativní psycholingvistiky bylo oproštěno od veškerých vnějších vlivů: odhlíželo se od předpokladů získaných učením, od vlastního procesu učení i od faktorů pragmatických, a tím i od komunikační funkce jazyka.

2.3. Přestože behaviorismus a generativismus byly směry teoreticky neslučitelné, měly některé společné rysy. Oba vycházely z krajních stanovisek, ve svých počátcích dokonce extrémních. Každý z nich chápal užívání jazyka jednostranně, k jiným přístupům nebyly tolerantní. Oba pracovaly s izolovanými fragmenty jazyka. Behaviorismus se soustřeďoval především na slova, generativismus na věty, resp. jejich syntaktické struktury. Žádný z nich nezkoumal užívání jazyka v reálné komunikaci, obě teoretické koncepce se omezovaly na užívání jazyka v podmínkách experimentálně navozených.

2.4. Kritikou a v některých případech i explicitním odmítnutím metodologických východisek generativismu byl koncem 60. let doprovázen vznik nového paradigmatu: komunikační (kontextové)

psycholingvistiky. Akcentována byla komunikační funkce jazyka, účastníci komunikace, jejich motivy a cíle, prostředí, ve kterém ke komunikaci dochází - jinými slovy pragmatické faktory užívání jazyka. Zkoumaly se jak činitele působící dlouhodobě (zejména činitele sociální), tak činitele působící aktuálně (situační). Řečová činnost, řečové jednání byly chápány v kontextu jiných lidských činností, jiného jednání, a to jako jejich součást. V popředí zájmu bylo užívání jazyka v reálných podmínkách; to se projevilo jednak těsným vztahem k sociálním vědám, zejména sociolingvistice a formující se teorii řečové komunikace, jednak hledáním nových metod. Experimentální metody, zejména laboratorní experiment, který se osvědčil v behavioristické i generativní psycholingvistice, jsou pro zkoumání jazyka v reálné komunikaci příliš omezující.

2.5. Kognitivní psycholingvistika jako součást širě chápaných kognitivních věd akcentuje mentální předpoklady užívání jazyka, a to jak vrozené, tak osvojené učením. Zkoumá procesy produkce a porozumění řeči, mentální struktury (kognitivní systém, kognitivní kompetenci) jedince, o který se tyto procesy opírají, vytváření, obsahy, organizaci a fungování těchto struktur. Čerpá i z poznatků o struktuře a fungování lidské paměti (zejména paměti sémantické), nashromážděných dlouholetými výzkumy psychologickými.

2.6. Na rozdíl od behaviorismu a generativismu komunikační i kognitivní teorie jsou svým zaměřením celkově otevřenější, žádná z nich neinklinuje ke krajnostem. Komunikační teorie se soustřeďuje na zkoumání vnějších, situačních, pragmatických faktorů užívání jazyka (existenci ani důležitost faktorů mentálních nepopírajíc), kognitivní teorie se orientuje na faktory vnitřní, mentální, na aktivitu jedince; nejen existenci, ale dnes i závažnost faktorů pragmatických však respektuje. Uvedené dva přístupy k užívání

jazyka tak byly od počátku teoreticky nerozporné a svým tematickým zaměřením se navzájem doplňovaly. Logickým pokračováním této vývojové tendence je úsilí postihnout, nejen jak se vnější a vnitřní faktory užívání jazyka navzájem doplňují, ale především, jak se navzájem podmiňují, jinými slovy směřování od komplementárnosti komunikační a kognitivní teorie k jejich vzájemné syntéze.

3. Právě ze syntézy komunikační a kognitivní teorie nejvíce čerpá současné psycholingvistické paradigma (označované někdy jako postkognitivní). Je koncepcí spíše otevřenou než teoreticky soudržnou. Vedle sebe koexistují dnes skutečně velmi rozmanité přístupy k užívání jazyka; některé z nich mají kořeny v minulých stadiích vývoje psycholingvistiky, jiné v disciplínách blízkých (zejména v kognitivních a sociálních vědách a neurovědách). Žádné z metodologických východisek užívání jazyka (viz 2.) není opomíjeno, přiměřená důležitost se věnuje vrozeným předpokladům, předpokladům získaným učením (znalostem v širokém pojetí) i okolnostem, za kterých k užívání jazyka dochází (pragmatickým faktorům).

Ústředním předmětem zkoumání je dnes jedinec v komunikaci: jedinec mluvící, píšící, vnímající text mluvený i psaný, jedinec užívající svou mateřštinu nebo jazyk druhotně osvojený, jedinec jako účastník komunikace v prostředích různého typu.

Tematické vymezení současné psycholingvistiky je tedy velmi široké, přesněji řečeno je to obor, který je spojen četnými vazbami s mnoha obory či podobory dalšími. Právě tato multidisciplinarita patří ke konstitutivním rysům současné psycholingvistiky. Dalším podstatným rysem je orientace na využití poznatků v praxi. Stírá se rozdíl mezi psycholingvistikou (bez dalšího určení) a

psycholingvistikou aplikovanou: procesy a okolnosti užívání jazyka se nejen popisují a vykládají, ale tyto poznatky mohou sloužit (a často skutečně slouží) i k pozitivním změnám v komunikační praxi (např. v komunikaci dospělých s dětmi, při učení cizím jazykům, v komunikační sebeobraně, při vytváření individuálních programů pro osoby s poruchami řeči aj.)

Produkce a porozumění řeči jsou chápány jako syntetické (komplexní) mentální procesy, na nichž se podílí řada procesů dílčích. Z komunikační role produktora se koncem 70. let pozornost badatelů přenesla na komunikační roli recipienta, na vnímání, porozumění, interpretaci textu. Tento trend je zřejmý i v dalších disciplínách, které nějakým způsobem zasáhla pragmatická a kognitivní orientace, např. v lingvistice, pedagogice, literární vědě aj. V této souvislosti se oživil i zájem o hermeneutiku, která přistupuje k textu z perspektivy recipienta, rozumění chápe jako subjektivní proces. Porozumění textu se v psycholingvistice považuje za proces aktivní, pro který je recipient jednak motivován, jednak připraven svou předchozí komunikační zkušeností. Inference (mentální procesy, které vnímaný text s předchozí komunikační zkušeností recipienta usouvztažňují) jsou dosti obecně považovány za nezbytnou podmínku porozumění (nejen) textu.

Řada výzkumů se týká široce chápaných mentálních struktur (kognitivního systému, kognitivní kompetence, předpokladové báze, znalostí) jedince, které jsou základem mezilidské komunikace. Zkoumá se vytváření tohoto systému, jeho organizace a funkce při produkci a porozumění řeči. Modelování mentálních struktur se dále využívá i při výzkumu umělé inteligence. Specifickým tématem, blízkým lingvistice, konkrétně lexikologii, je v tomto kontextu výzkum (modelování) mentálního slovníku. Protože mentální procesy a mentální struktury lze studovat pouze nepřímo, především

formulováním hypotéz a jejich experimentálním ověřováním, právě v těchto tematických okruzích nacházíme nejvíce otevřených otázek. Pro ověřování hypotéz o struktuře a vývoji mentálního slovníku se stále s prospěchem využívá asociačních metod propracovaných již behavioristickou psychologií.

Problematika řečové komunikace je tematicky velmi široká. Na rozdíl od zkoumání mentálních jevů, kde je dominantním postupem zobecňování poznatků získaných pozorováním a experimentálními metodami, v této oblasti se ve větší míře uplatňují i čistě empirické postupy. Podrobně jsou popisovány nejrůznější typy komunikačních situací, průběhy komunikačních aktů, verbální i neverbální komunikační prostředky, uvádějí se pragmatické faktory působící ve specifických prostředích. Pozornost se věnuje vztahům produktor - recipient, produktor - text i text - recipient, které se samozřejmě zkoumají i v jiných disciplínách, podobně jako problematika motivace, záměru a komunikačních funkcí.

Dlouhodobě studovanou problematikou na pomezí neurověd, psycholingvistiky a lingvistiky jsou poruchy řeči. I teoretické poznatky jsou zde bezprostředně využitelné. Základním teoretickým cílem je co nejpřesněji identifikovat souvislosti mezi typem poškození mozku a typem poruchy řeči. To může vést ke zpřesnění diagnostiky poruch řeči a vypracování efektivních edukačních programů.

Praktické uplatnění mají i analýzy pedagogické komunikace (zejména mezi učitelem a žáky, ale také mezi textem a žákem), dále komunikace na úřadech a komunikace mezi terapeutem a pacientem (s důrazem na komunikační dovednosti všech zúčastněných). Velkému zájmu se v současné době těší otázky spojené s komunikací v takových prostředích, kde se stýkají komunity, které nejen hovoří různými jazyky, ale mají také odlišné kulturní návyky

(multikulturní komunikace). Pozornost se věnuje samozřejmě i osvojování druhého jazyka, které je často prezentováno jako součást osvojování druhé kultury (především u přistěhovalců); podobně tradiční problematika bilingvismu se dnes často chápe i jako bikulturalismus. S ohledem na rozvoj vizuálních médií na straně jedné a na nerovnoměrný kulturní vývoj jazykově i jinak vymezených společenství na straně druhé se přehodnocuje i vymezení pojmu gramotnost. Do této celkově velmi pestré směsi pragmaticky orientovaných témat můžeme zařadit i specifiku řeči mužů a žen, prezentovanou buď objektivně, nebo se skrytou či otevřenou feministickou orientací aj.

4. Kromě užívání jazyka dospělými osobami se psycholingvistika tradičně věnuje i osvojování jazyka dítětem a dětské řeči; někdy se tato tematika souhrnně označuje jako vývojová psycholingvistika (na rozdíl od psycholingvistiky obecné). Podobně jako se v obecné psycholingvistice postupně formovaly názory na řečovou komunikaci (dospělých) a její předpoklady od ostrých formulací a nesmiřitelných stanovisek k dnešnímu syntetickému pojetí (viz 2.3. a 2.6.), obdobným vývojem prošlo zkoumání dětské řeči. Je však třeba říci, že ve vývojové psycholingvistice k takovému sblížení stanovisek jako v psycholingvistice obecné nedošlo. Základní teoretická otázka, jaký je podíl vrozených předpokladů užívání jazyka a jaký je podíl znalostí a dovedností získaných učením, zde vystupuje do popředí podstatně zřetelněji. Hlavním argumentem nativismu, který maximálně akcentuje důležitost předpokladů vrozených, je rychlost a snadnost, s jakou si každé normální dítě, žijící ve standardním prostředí, jazyk osvojí přes veškerou jeho složitost. Nativisté z toho vyvozují, že struktura jazyka je dítěti geneticky vrozena, dítě je na jazyk, se kterým se ve svém prostředí

setká, "připraveno" předem. Tato teorie (v silnější nebo mírnější formě) má i v současné době mnoho přívrženců.

Mimo nativismus je vývoj dětské řeči chápán jako součást kognitivního vývoje dítěte. V minulých desetiletích byly důkladně prozkoumány a na materiále z různých jazyků rámcově popsány etapy vývoje dětské řeči (artikulace, rozšiřování slovní zásoby, její struktura, syntaktická stavba výpovědí, užívání spojovacích výrazů aj.). Přinejmenším stejná míra pozornosti jako dalšímu propracovávání této problematiky se v současné době věnuje nejvýznamnějším aspektům dětské komunikace: komunikaci dospělý - dítě, i komunikaci dětí ve specifických prostředích: v rodině, v předškolních zařízeních, ve škole, ale také v prostředích multikulturních. Rozvoj komunikačních dovedností dítěte (tj. mluvení, naslouchání, později i čtení a psaní) se chápe jako faktor, který se podstatným způsobem podílí na jeho společenské úspěšnosti a nepřímo i na jeho spokojenosti. Už proto je třeba věnovat těmto otázkám pozornost.

5. Již bylo řečeno, že současná psycholinguistika je koncepcí spíše otevřenou než teoreticky a tematicky soudržnou. Je tedy - a to po celou dobu svého relativně krátkého vývoje - teoreticky málo stabilní. Zejména z psychologických kruhů se ozývají názory, že ke skutečné integraci psychologie a jazykovědy (k syntéze psychologické a lingvistické teorie) vlastně nedošlo a nosná teorie osvojování a užívání jazyka se teprve hledá (Psycholinguistics as a case ... 1987). Nízká míra soudržnosti oboru se projevuje vágním vymezením okruhů zkoumání, mnohostí přístupů ke zkoumaným jevům, nedostatkem obecně akceptovaných poznatků (pevných bodů), zaměřením spíše na detaily než na jevy komplexní a v neposlední řadě i nezřetelným vymezením některých pojmů a z toho plynoucí neustálenou

terminologií.

Především široké spektrum zkoumaných témat a mnohost přístupů k nim charakterizuje multidisciplinaritu oboru. Současná psycholinguistika je součástí širokého myšlenkového prostoru, na němž se podílí řada disciplín. Tento prostor je otevřen tématům a disciplínám dalším, resp. iniciuje jejich vznik a formování. Jde o obory "různého řádu": institucionalizované vědy s delší či kratší tradicí (např. filosofie, rétorika, lingvistika, psychologie, sémiotika, pedagogika), konstituované interdisciplíny (psycholinguistika, sociolinguistika), dílčí disciplíny věd institucionalizovaných (např. sociální psychologie, textová lingvistika) i obory, které stojí na pomezí několika věd (pragmatika, teorie textu, konverzační analýza, kognitivní věda, teorie umělé inteligence). Lze říci, že dnes již jde skutečně o společný prostor bez ostrých hran. Jde v něm však spíše o slučování přístupů než o syntézu teorií, důraz se klade často na témata, která se stávají předmětem zkoumání několika disciplín (např. porozumění textu, interpretace, metafora, organizace a fungování mentálních struktur aj.).

LITERATURA:

- Aitchison, J.: The articulate mammal. An introduction to psycholinguistics. 3.edition. London, Unwin Hyman, 1989.
- Aitchison, J.: Words in the mind. An introduction to the mental lexicon. Oxford, Basil Blackwell, 1987.
- Clark, H.H. - Clark, E.V.: Psychology and language. An introduction to psycholinguistics. New York, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1977.
- Foss, D.J. - Hakes, D.T.: Psycholinguistics. An introduction to the

psychology of language. New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1978.

Garman, M.: Psycholinguistics. Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1990.

Garnham, A.: Psycholinguistics: Central topics. London, Routledge, 1985.

Kess, J.F.: Psycholinguistics. Psychology, linguistics and the study of natural language. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publ. Comp., 1992.

Kořenský, J. - Hoffmannová, J. - Müllerová, O.: Metoda analýzy komunikačního procesu. NŘ 70, 1987, s. 57-69.

Krčmová, M. - Richterová, L.: Metodika jazykové výchovy v předškolním věku. Praha, SPN, 1987.

Kurcz, I.: Psycholingwistyka. Warszawa, Ossolineum, 1976.

Lehečková, H.: Neurolingvistika: předmět, metody a historie. SaS 45, 1884, s. 154-157.

Maršálová, L.: Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Bratislava, 1982.

Maydl, P.: Kognitivní psychologie a psychologický výzkum řeči. In: Funkční lingvistika a dialektika. Ed. J. Nekvapil, O. Šoltys. Linguistica XVII. Praha, 1988, s. 242-261.

Nebeská, I.: Úvod do psycholingvistiky. Praha, H+H, 1992.

Osnovy teorii řečevé dejatelnosti. Ed. A.A. Leontjev. Moskva, Nauka, 1974.

Paivio, A. - Begg, I.: Psychology of language. New Jersey, 1981.

Průcha, J.: Pragmalinguistics. East European approaches. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publ. Comp., 1983.

Průcha, J.: Educationally applied psycholinguistics: toward a specification of the field. Rassegna Italiana di linguistica applicata 2, 1988, s. 1-13.

Psycholinguistics. Ed. Ch.E. Osgood - T.A. Sebeok. Bloomington,

Indiana Univ. Press 1954. 2.vyd. 1965.

Psycholinguistics as a case of cross-disciplinary research. Ed. W. Bechtel. Synthese 72, 1987, č.3, s. 293-388.

Psycholinguistics as a multidisciplinary connected science. Abstracts. Ed. S. Contento, R. Lorenzetti. 4th ISAPL International Congress. Bologna-Cesena, 1994.

Sedláková, M.: Příspěvek k analýze pojmu mentální reprezentace v soudobé psychologické teorii. Čs. psychologie 36, 1992, s. 289-308.

Šírdrová, J.: Producer's intention realized in speech and writing. SaS 54, 1993, s. 236-240.

Taylor, I. - Taylor, M.M.: Psycholinguistics. Learning and using language. London, Prentice-Hall International Inc., 1990.

Turovová, M.: K pojmům kompetence - performance. SaS 49, 1988, s. 235-247.

přednáškovou (bezplatnou) činností pro pobočky JS. HV JS ČR je si však vědom, že v dlouhodobé perspektivě nelze vystačit jen se stimuly morálními, ale že pro aktivní koordinovanou práci s rozsáhlejšími možnostmi výměny přednášejících a zvaní významných hostů je potřebná i materiální základna, která je v současné době naprosto nedostatečná.

2. Významné výsledky domácí a mezinárodní:

JS ČR i nadále spolupracuje s příbuznými vědeckými společnostmi v ČR a ve SR, např. s Pražským lingvistickým kroužkem, Kruhem moderních filologů, Kruhem přátel českého jazyka, Slovenskou jazykovednou spoločnosť, Střediskem V.Mathesia při FF UK a Ústavem českého národního korpusu při FF UK. Některé přednášky jsou organizovány v součinnosti s výše zmíněnými vědeckými společnostmi, organizační tíha však vždy připadá JS.

K mimořádným výsledkům dosaženým v r.1994 patří zejména následující dva: (a) Zorganizování panelu na 17. kongresu SVU v červnu 1994 v Praze; šlo o interdisciplinární panel lingvistiky a literární vědy "Přednosti a meze racionality v kontextu postmoderního myšlení v lingvistice a literární vědě". JS ČR se ujalo organizace jménem obou participujících vědních disciplín. Panel byl hojně navštíven, s ohledem na ne zcela zdařilý kontakt se zahraničními účastníky během organizace kongresu bylo na místě třeba rozšířit zasedání o jednu sekci týkající se Pražské funkční lingvistiky. I toto zasedání proběhlo zdařile, přestože se s ním původně nepočítalo. JS bylo zastoupeno v programovém výboru kongresu osobou předsedkyně. Třebaže lingvistika jako vědní disciplína obstála jak mimořádně úspěšně na 16. světovém kongresu SVU v roce 1992, tak velmi slušně na 17. světovém kongresu SVU v roce 1994, domnívá se HV JS ČR, že případné další zasedání SVU v Praze by nemělo být koncentrováno na vědecký program, ale spíše na společensko-kulturní aspekty setkání členů SVU. (b) JS ČR významnou měrou zasáhlo do průběhu diskusí o novém vydání Pravidel českého pravopisu (dále PČP), jejichž závaznost pro výuku ve školách od r.1994/95 se ukázala jako sporná. Zástupci JS ČR byli vyzváni, aby se účastnili přepracování Dodatku k PČP tak, aby Do-

datek mohl jako nedílná součást kodifikační příručky PČP sloužit školám jako metodický návod, jak PČP užívat. Při této příležitosti, kdy se opět ukázalo, jak závažným celospolečenským problémem se stávají jakékoli změny v kodifikaci, jak citlivě veřejnost reaguje na hodnotové postoje k mateřštině, vystoupilo mnoho členů výboru JS ČR v denním tisku i v jiných médiích. Vzhledem k nejasnostem teoretických zásad kodifikace pravopisu, jak se odrazila v PČP z r.1993 a v následných diskusích, vystoupilo JS ČR s iniciativou, aby bylo vytvořeno grémium pro kodifikaci normy spisovné češtiny z řad odborníků z MŠMT ČR, JS ČR, ÚJČ AV ČR a pracovníků vysokých škol. O jeho vzniku, složení, cílech a formách práce se v současné době diskutuje jak mezi odborníky (v HV JS ČR, na celostátní konferenci o jazykové kultuře v Ostravě v září 1994, na konferenci o jazykové kultuře v Brně-Šlapanicích v lednu 1995), tak i s MŠMT ČR.

Z á v ě r :

Vědecká společnost je nucena konstatovat, že i při veškeré snaze RVS, které si členové VS neobyčejně váží, je současný stav kritický. Společnost s humanitním zaměřením má velmi malé možnosti získání vlastních příjmů. Zatím nedošlo k výraznému odlivu členské základny, členské příspěvky byly zvýšeny v r.1994 (na 130,- Kč). Pokud nebude možno zvýšit dotaci na projekt VS, existují oprávněné obavy z toho, že činnost bude třeba utlumit. Narušení kontinuity, nemožnost názorové konfrontace, izolovanost, absence informací o aktuálním dění v oblasti jazykové kultury a o činnosti normativní a reglementační jsou některé důsledky, k nimž by mohlo dojít a které budou těžko odstranitelné při delším ztlumení činnosti. Již nyní VS nemůže dostát svým závazkům vůči čestným členům naší VS, předním zahraničním bohemistům, kterým pro vysoké poštovné nelze zasílat členské periodikum.

Jarnila Panevová

Přehled o přednáškové činnosti Jazykovědného sdružení ČR
v roce 1994

P r a h a

1. Rudolf Šrámek Paradigma onomastiky
2. Ján Horecký Fonológia starej gréčtiny
3. Josef Vachek Vzpomínky na zakladatelskou generaci Pražského lingvistického kroužku
4. Pavel Novák Kompozicionalita významu, univerzálnost idiomatičnosti, morfematičká a jiné analýzy
5. Jaroslav Hubáček K aktuálnosti zkoumání slangů
6. Miroslav Komárek Místo strukturálního myšlení v "post-moderním" kontextu
7. Stanislav Žaža Vývoj interpunkčních systémů a jejich fungování v moderních jazycích (zejména slovanských)
8. Henriette Walterová Le lexique français d'origine étrangère
9. Peter Kosta Temporálnost a diskurs
10. Jiří Nosek Metody a cíle lingvistické stylistiky
11. Igor Němec Odras předkřesťanského a křesťanského modelu světa v jazyce
12. Charles E. Townsend Třídění sloves v hovorové češtině
13. Ivan Lutterer Biblická onymie v ekumenickém překladu
14. Peter Hallaraker Dvoukolejný vývoj spisovné norštiny a možnosti sblížení
15. Iva Pýchová "Fuzzy" výrazy v angličtině
16. František Čermák Systém a funkce českých předložek
17. František Štícha Komputační korpusy a empirická lingvistika
18. František Daneš Text a jeho ilustrace

P r a h a - lexikologická sekce JS

1. Emanuel Michálek K otázce humanistických vlivů v starší české lexikografii
2. Pavel Jančák Spisovná a nespisovná slovní zásoba v Českém jazykovém atlase
3. Olga Martincová a kol. Otázky slovníku neologismů
4. Svatava Machová Význam jednoduchého jazykového znaku a lingvistické techniky jeho popisu
5. Jitka Chotovinová Botanická nomenklatura v díle J.S.Presla
6. P.J.Hrycenko Osoblyvosti movnych zmin v Ukrajině
7. Petr Nejedlý, Milada Homolková Edice nejstarších českých legend jako východisko diachronního bádání

P r a h a - balkanistická sekce JS

1. Diskuse k postavení české balkanistiky v mezinárodním plánu
Úvodem: Jiřina Smrčková Balkanistická problematika v díle Bohuslava Havránka, Karla Horálka, Vladimíra Skaličky a Pavla Trosta

P r a h a - matematická sekce JS

1. Lubomír Ďurovič Otázky gramatiky v Evropě v souvislosti s PLK

Brno

1. Jan Kořenský Řeč a filozofie
2. Karel Hádek Textová hodnota staročeských rukopisů
3. Halyna Mychajlivna Slovořad jazyka na Ukrajině
4. Myronova
4. Aleš Brandner K problematice knižního (psaného) jazyka u východních Slovanů
5. Petr Peňáz Řečtina - nejstarší a nejmladší spisovný jazyk v Evropě
6. Ivan Bujukliev Lingvistické aspekty díla Jana Exarchy Bulharského
7. Pavel Jefimovyč Dinamika ukrajinského literaturního jazyka segodnja

České Budějovice

1. Beseda k problematice nářečních jevů ve starší české literatuře a v literatuře humanistické i obrozenecké (návaznost na přednášku Mgr. Daniela Matějky a doc. Miriam Bohatcové o Bibli kralické)
2. Naděžda Kvítková Text a jazyk agitativního spisu Krátké sebrání z kronik českých
3. Milada Homolková Staročeský slovník - historická lexicografie

Hradec Králové

1. Alexandr Stich O jazyce barokní literatury
2. Jevgenij Timofejev Pedagogický software - některé z možností využití

Olomouc

1. Karel Hádek Textová hodnota staročeských památek
2. Petr Sgall K obecné češtině
3. Božena Bednaříková Profesor Miroslav Komárek sedmdesátiletý
4. Miroslav Komárek Strukturální přístup k jazyku v postmoderním kontextu
5. Janusz Siatkowski České vlivy na polský jazyk
6. Helena Běličová K expresivitě slovenské věty
7. Oldřich Uličný Teorie mluveného jazyka (česká situace)
8. Stanislav Hubík Teorie jazyka a změny paradigmatu

Ostrava

1. Jan Kořenský Čeština dnes a zítra
2. Eva Jandová Změny v pojetí větného členu při přípravě akademické mluvnice
3. Jiří Damborský Gramatická kategorie osoby v polštině a v češtině
4. Jan Šabršula N.S. Trubeckoj lingvista a jeho filozofie zázemí
5. Marcela Grygerková Jazykový rozbor náhodské městské knihy pamětní
6. Monika Horsáková Metody fonetické korekce používané při výuce francouzštiny jako cizího jazyka
7. Eva Höflerová Problematika mluvených projevů žáků ZŠ
8. Janusz Siatkowski České vlivy na polštinu
9. Marie Dohalská Problémy verbální komunikace
10. Marie Krčmová Stylistika - věda pomezí?
11. Jürgen Hartung Standardy textuálnosti v hypertextovém dokumentu
12. Jan Chloupek Funkční styly?

Opava

1. Oldřich Uličný K stratifikaci národního jazyka
2. diskuse na téma Co je to regionální spisovná norma?
3. Milan Jelínek Český jazykový purismus

Karviná

4 semináře ze sociolingvistiky pod vedením J. Skácela:

1. Společnost a jazyk, obecné vztahy
2. Společenské postoje k jazyku
3. Jazykové kontakty, bilingvismus
4. Společenské změny a jazyk (japonská teorie jazykové existence)

10 seminářů z psycholingvistiky pod vedením I. Pýchové:

1. Vliv myšlení na jazyk
2. Vliv jazyka na myšlení
3. Úloha psycholingvistiky v překladatelské praxi
4. Komunikační bariéry
5. Vyšší psychické funkce v předškolním věku
6. Psycholingvistická analýza vývoje lexiky
7. Produkce a porozumění řeči
8. Fuzzy výrazy v angličtině
9. Osvojování mateřštiny dítětem
10. Osvojování cizího jazyka v dětství a v dospělosti

Plzeň

1. Iva Macháčková Výsledky výzkumu přijímacích zkoušek na PF v Plzni v r. 93 a 94
2. Aleš Brandner K problematice knižního jazyka východních Slovanů
3. Emílie Bláhová Církevní slovanština v našich chrámech

Ústí nad Labem

1. Helena Pavlíčková Srovnání českých a německých věcných textů
2. Ludvík Kuba Za města čitelná pro všechny (Problémy současné urbanonymie)
3. Karel Kamiš Přehled o současném stavu výzkumu problematiky komunikačních bariér
4. Ivana Kolářová Změny významu slov a ustálených slovních spojení v řečové komunikaci
5. Jan Kořenský Čeština dnes a zítra v Evropě
6. Jan Horálek Frommovské "být" a "mít" v jazyce

Jazyková politika Evropské unie a projekty COPERNICUS

Zuzana Jettmarová

Jednou z priorit Komise Evropské unie je jazyková komunikace. Jde o prioritu, která vznikla zcela přirozeně: zatímco USA a Japonsko, jako největší ekonomičtí rivalové sjednocující se Evropy, komunikační problémy nemají, Evropa v integračním procesu naráží na jazykové bariéry a národní identity. Lidská práce v podobě překladatelů a tlumočnicků je drahá a časově náročná již z hlediska dnešních kvant materiálů a jednání, nehledě na budoucnost rozšířené "dvanáctky". A to nejde zdaleka jen o vícejazyčné materiály a mezinárodní jednání v rámci samotného bruselského centra či jeho odboček ve Štrasburku a Lucemburku.

Jaké nepříjemnosti zažívá sjednocující se Evropa již dnes, jsme mohli vidět jako pozorovatelé na stáži v Komisi: není výjimkou, že Španělé vstávají od stolu a odmítají pokračovat v jednání, dokud nedostanou svého tlumočnicka. Písemný překlad řeší samotná Komise jednak zvláštním překladatelským oddělením, které nedávno vybavila počítačem podporovaným a řízeným překladem v síti, dále velkou počítačovou termínovou databází EURODICAUTOM a automatizovaným překladovým systémem SYSTRAN (v provozu od roku 1976) pro angličtinu, francouzštinu, němčinu a španělštinu. Systranový překlad, který se provádí v Lucemburku, je však dosti hrubý, zvláště v některých tematických oblastech a jazykových dvojicích. Snad nejvíce vyhovuje pro dvojici angličtina-francouzština, který však málokdy z úředníků a funkcionářů Unie potřebuje, neboť znalost těchto dvou jazyků je pro práci v EU předpokladem. Samotní překladatelé Evropské komise SYSTRAN využívají velmi málo. Naděje, které Komise vkládala do velkého a drahého projektu strojového překladu EUROTRA (1982-1992), který měl zajistit vzájemnou přeložitelnost mezi devíti jazyky Unie, se příliš nenaplnily - byl vytvořen prototyp systému, avšak bez operačního systému. Ve všech členských státech Unie však vznikla výzkumná centra, která pokračují v návazných projektech LRE (Linguistic Research and Engineering) a MLAP (Multilingual Action Plan).

Vzhledem k perspektivní integraci středoevropských a východoevropských zemí do EU zahájila Komise především prostřednictvím DGXIII spolupráci na projektech v oblasti jazykového inženýrství i s těmito zeměmi. Budování evropské jazykové infrastruktury je věnován program Language Engineering zaměřený na informační a komunikační systémy, jehož cílem je podpořit rozvoj technologické základny pro jazykové služby a produkty, posílit mezinárodní spolupráci v oblasti zpracování přirozeného jazyka, vytvoření společné evropské báze jazykových nástrojů, metod a standardů. Tento program, určený jen pro stávající členy Unie, je napojen na tzv. Fourth Framework Programme, kterého se mohou zúčastnit i jiné země. Strategickým cílem je zde dosažení rychlé a efektivní mezinárodní komunikace a výměny informací. Program bude pro tyto země financován ze zdrojů PHARE.

Spolupráce se střední a východní Evropou začala však již dříve - od roku 1993 spolupracuje Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK na projektu Language processing technologies for Slavic languages, jehož výstup je zaměřen především na implementaci grammar-checkeru. V roce 1994 uspořádala Evropská komise symposium k jazykovému inženýrství v Lucemburku, na němž se setkali představitelé Komise, kteří mají tuto oblast na starosti, s odborníky ze střední a východní Evropy. Druhé symposium zorganizoval ÚFAL MFF v listopadu v Praze. Z obou setkání, kromě zmapování současného stavu v jednotlivých zemích, vyplynulo, že jazykové inženýrství je oblast, v níž musí spolupracovat akademičtí odborníci s odborníky z praxe. Výstupy výzkumných projektů jsou realizovány jako implementace, tedy uživatelský produkt. Především lucemburské symposium v konfrontaci ukázalo, že Česká republika v některých oblastech pokulhává za jinými zeměmi. Není to však zjištění překvapující, pokud si uvědomíme, že soustředěný výzkum ležel v podstatě na jednom malém univerzitním pracovišti, zatímco v jiných středoevropských a východoevropských zemích se na vývoji podílely a podílejí především akademie nebo zvláště zřízená výzkumná pracoviště (financovaná státem) či firmy, které základní výzkum pohotově převádějí na komerční produkty. Zvláště skličující je fakt, že budování českého národního korpusu u nás teprve začíná a že podporu tato myšlenka našla opět především v univer-

zitní oblasti. Nedávno vzniklý Ústav českého národního korpusu je již začleněn do projektu COPERNICUS pod názvem Trans-European Language Resources Infrastructure - Concerted Action, jeho hlavním koordinátorem je mannheimský Institut für Deutsche Sprache. Jinou oblastí je počítačem podporovaná lexikografie. Na ní je zaměřen jeden z projektů COPERNICUS, v němž participuje i Ústav translatologie FF UK.

Projekt pod akronymem PRACTEAST (Preparatory actions for terminological assistance to Central and Eastern European Countries) je plánován na dva roky a jeho hlavním koordinátorem je CL Servicios Lingüísticos (Madrid). Západoevropskými partnery jsou ILMH (Brusel) a Univerzita v Granadě. Z bývalého východního bloku jsou partnery univerzity ve Vilniusu, Kijevě a Tartu, Jazykový ústav litevské AV, Institut lingvistiky rumunské AV, Ruský standardizační ústav, ruská AV, Centrum cizích jazyků v Bratislavě, Svaz právníků Bulharska a jazykově inženýrské firmy v Polsku a Maďarsku. Cílem a výstupem projektu je termínobázový systém pro 14 jazyků včetně řešení vícejazyčné editace, který bude ověřen aplikací na vytvoření čtyř termínobází v oblastech ekologie, telekomunikace, ekonomiky a managementu a biotechnologie, v rozsahu celkem 8 000 termínů. Výhodiskem bude anglická databáze extrahovaná z báze EURODICAUTOM. Vznikne tak multilingvální lokalizovaný software s mezinárodním standardem pro 14 jazyků a báze připravená pro tištěný výstup. Termínová báze bude provedena v programu TWE (Translation Workbench Environment) pro vícejazyčné slovníky pod WINDOWS, který byl původně vyvinut hlavním koordinátorem projektu pro prostředí anglicko-francouzsko-španělské. Vznikne tak produkt pro aplikaci v oblasti počítačem podporované vícejazyčné terminografie, který umožní vytváření databází na základě standardů a metod používaných Evropskou unií. Můžeme tedy jen doufat, že i tento relativně malý projekt bude iniciativním krokem a skromným příspěvkem Ústavu translatologie k novému způsobu lexikografické práce v mezinárodních souvislostech.

Ústav translatologie FF UK Praha ve spolupráci s ETI (Univerzita v Ženevě) pořádá IX.konferenci o překladu a tlumočení

Strategie a kreativita překladatele

na památku J.Levého a A.Popoviče

Praha: ve dnech 25.9. - 27.9.1995

Témata

1. Překladatelská konvence v současném překladu

V překladové literatuře každého společenství se v dějinách vytvořila určitá překladatelská konvence, která ovlivňuje možnosti rozhodování i u současného překladatele. Charakter a míra vlivu této konvence na současný překlad se může v jednotlivých společenstvích lišit.

2. Dobová norma a (generační) překlad

V kontextu každého společenství existují určité dobové zánrově-stylistické a překladatelské normy. Překladatelova tvořivost tyto normy do jisté míry nutně respektuje. Překročení normy pak neznamená její negaci, ale směřování k její postupné proměně. Dobová norma rovněž spoluročuje výsledný tvar překladu, takže je v každé literárně-historické epoše překlad téhož díla často velmi odlišný od jeho překladu v epochách předchozích.

3. Vliv překladové normy na národní normu nejen literární

Novodobé evropské národní literatury začínaly vesměs překlady a adaptacemi děl prestižních literatur (antických atp.). Mezi překladem a původní tvorbou pak vždy docházelo a dochází ke složitým interakcím. Specifická situace nastává v případě, kdy je některá zánrově-stylistická norma přijímacího systému oslabena nebo z jiného důvodu otevřena cizím vlivům.

4. Vztah překladatelské interpretace a tvořivosti

Bez dobré interpretace originálu dokáže překladatel jen stěží stanovit globální strategii, v jejímž rámci by se měla jeho tvořivost pohybovat. Specifický problém pak představuje překladatelova tvořivost při převodu populárního čtení, jehož základní funkcí je pobavit, rozptýlit, a překladatelova tvořivost se tedy musí realizovat v rámci ujasněné překladatelské strategie. Osobitě nároky na kreativitu překladatele klade rovněž tvorba filmových titulků a překlad pro dabing.

5. Jazykové a textové hranice překladatelovy kreativity

Role jazykových prostředků ve výstavbě výchozího a cílového textu, rozdílná struktura textových vzorců, různá míra explicitnosti a implicitnosti ve výchozím a cílovém jazyce a textu a další pragmatické aspekty spojené s funkcí daného textu v rozdílných společenstvích představují předem dané meze kreativity a jsou neoddelitelnou složkou volby překladatelovy strategie.

6. Didaktika překladu a tlumočení: rozvoj překladatelských/tlumočnických strategií a tvořivosti

Příprava překladatele/tlumočnicka zahrnuje osvojení si řady poznatků a dovedností na základě rozvoje schopností a vloh studenta. Tím jsou dány jak požadavky na výběr uchazečů o studium překladatelství/tlumočnictví, tak kritéria pro sestavení studijních plánů oboru, metodika a obsah jednotlivých disciplín.

7. Tvůrčí aspekty práce tlumočnicka

Volba tlumočnické strategie v této specifické komunikační situaci je vždy řešením napětí mezi volností a omezeností převodu, determinuje kreativitu tlumočnicka a je jí zároveň podmíněna.

Organizační výbor - informace:

Ústav translatologie FF UK
Hybernská 3
110 00 Praha 1
tel.: 02/24217961, fax: 02/24217965

Předběžná přihláška:

Jméno a příjmení

Pracoviště

Adresa

Telefon Fax

Prosím o zaslání dalších informací:

Mám zájem o účast na konferenci:

Mám zájem přednést příspěvek k tématu:

Název příspěvku:

Datum: Podpis:

Z přednáškové činnosti

Stylistika - věda pomezí

Marie Krčmová

Stylistika hledá od svého vzniku na počátku tohoto století své místo mezi lingvistickými disciplínami a nemůžeme ani dnes říci, že by byl proces hledání u konce. Část nejednotnosti pojetí pramení již z náplně pojmu "styl", který je v historii společnosti chápán velmi různě: od nejstaršího, v antice zakotveného pojetí stylu jako ozvláštnění řeči pomocí souboru figur a tropů nebo obecněji odchylek od normy, přes ztotožnění stylu s osobitostí jazykového vyjádření rozvíjející se od romantismu a přes chápání stylu jako projevu psychiky tvůrce se postupně styl spojuje s obměnami způsobu vyjádření reagujícími na nejrůzněji vymezované složky komunikační situace. Vedle toho se rozpracovává i jazykovědě bližší pojetí stylu jako studia možností jazykového systému a popis a systematizace konkurujících jazykových prostředků v jednotlivých jazykových plánech. Tato zkoumání se doplňují poznatky kvantitativními. Ve spojitosti se staršími i nejstaršími pojetími stylu je zajímavé, že žádné z nich nebylo zcela odmítnuto a všechna ve větší či menší míře vstupují do novodobých definic a jsou akcentována jazykovou praxí.

Zvláštní postavení stylistiky není však založeno jen na různosti chápání pojmu styl. Souvisí i s tím, že stylistiku nelze jednoznačně zařadit do rámce věd o jazyce, protože nemá jasné vymezitelný inventář jednotek se standardním způsobem vyjádření, ale mnoho stylových hodnot vzniká až kombinací prostředků jednotlivých jazykových plánů, a to i prostředků, které jsou samy o sobě zcela neutrální.

Z toho pramení pomezí stylistiky: klasicky se připomíná její místo na hranici mezi lingvistikou a literární vědou, ne-

boť většina stylistických bádání (zvláště těch, která sledovala osobitost vyjádření) směřovala přirozeně k textům uměleckým. Rozdíl zde je v přístupu k textu - jazykovědná stylistika postupuje od jazyka díla k jeho interpretaci - v odpovědi na otázku, proč byly z možných způsobů vyjádření využity jen některé.

Stylistika stojí svým zaměřením i na pomezí mezi studiem langue a parole: sleduje tendence v užívání jazyka v konkrétních řečových projevech (proto byla dříve vyřazována z rámce lingvistiky). Zároveň však dochází k jistým zobecněním, která ukazují na vlastnosti jazykového systému. Proces zobecnování je tu ovšem obtížnější než při studiu nižších jazykových plánů, neboť předmět zkoumání - celý text - je spojen se situací komunikace a abstrakce od jejích složek nese s sebou značné metodické obtíže. S tím souvisí i rozhodování, zda je materiálem pro stylizaci spisovný jazyk, nebo zda je nutno počítat s celkem jazyka národního. Pokládáme za nutné neomezovat se jen na jazyk spisovný, protože část komunikačních situací je pokrývána jinými útvary národního jazyka, aniž by takové projevy byly "bez stylu".

Rámec klasické lingvistiky přerůstá stylistika i tím, že se od počátku musela vyrovnávat s faktem fungování jazykového projevu v jistých komunikačních situacích a že text je nejen formou, ale má i složku obsahovou (i když od ní někdy při analýze na určité etapě práce odhlížíme). V současnosti se vztahem mezi jazykovými prostředky a jejich nositeli, komunikativními funkcemi, pragmatickými aspekty textu atd. zabývá mnoho novějších vědních disciplín, jež částečně přejímají problémy zahrnované do stylistiky a mezi nimiž se stylistika zdánlivě rozplývá (namátkou jmenujme teorii komunikace, textovou lingvistiku, sociolingvistiku, pragmalingvistiku, sémantiku). Na druhé straně tu však stojí požadavky veřejné komunikační praxe, která od stylistiky žádá jednoduše aplikovatelné modely vyjádření. Za této situace by mohla stylistika znovu poklesnout na pouhou nauku o stylizaci, což by ochudilo nejen lingvistiku jako celek, ale v konečném důsledku by mělo negativní vliv i na samu kulturu vyjadřování.

Domníváme se, že nejednotnost v chápání stylistiky není její nevýhodou, ale kladem: tím, že integruje nejrůznější pohledy,

umožňuje poznávání složitého a dynamicky se měnícího užívání jazykových prostředků v textech. Tradiční lingvistické disciplíny v posledních desetiletích rozšiřují svůj pohled a otevírají své hranice. Stylistika je v tom pouze předběhla, není to však důvod, aby zůstala stát nebo dokonce na otevřenost rezignovala.

(Předneseno v JS v Ostravě.)

K problematice knižního (psaného) jazyka u východních Slovanů

Aleš Brandner

Jazyková situace na východoslovanském teritoriu byla až do 18. stol. složitá. Její složitost spočívala v tom, že na jednom území fungovaly vedle sebe dva příbuzné jazyky: vedle domácí ruštiny, která prezentovala především živý, mluvený jazyk, to byla církevní slovanština, která plnila nejen funkci jazyka bohoslužebného, ale též funkci jazyka psaného (knižního). Proto stanovit periodizaci dějin ruštiny je záležitost velmi složitá. Odborníci se zpravidla opírají o tři důležité historické mezníky: 10.-11. stol. (přijetí křesťanství, vznik a rozvoj písemnictví), 14. stol. (rozpad jednotného východoslovanského státu a nářeční rozštěpení jazyka dosud společného pro všechny východní Slovaný), 18. stol. (konstituování novodobého ruského spisovného jazyka).

Pokud jde o knižní (psaný) jazyk, potom na základě výše uvedených historických mezníků mohou být jeho dějiny rozděleny do dvou velkých období: 1) 10.-17. stol. (období fungování ruské redakce církevní slovanštiny jako psaného jazyka), 2) od 18. stol. po dnešek (vznik a vývoj novoruského spisovného jazyka).

V novější odborné literatuře se můžeme seznámit s podrobnější periodizací (srov. A.V. Isačenko: Geschichte der russischen Sprache. 1. Band: von den Anfängen bis zum Ende des 17. Jahrhunderts, Heidelberg 1980; 2. Band: das 17. und 18. Jahrhundert, Heidelberg 1983; B.A. Uspenski: Istorija russkogo literaturnogo

jazyka - XI - XVIII vv., München 1987¹, Budapest 1988²):

1) období diglosie (od 11. do 17. stol.), 2) přechodné období církevněslovansko-ruského bilingvismu a konstituování jazyka nového typu (od 2. pol. 17. stol. do zač. 19. stol.), 3) upevnění novoruského spisovného jazyka (od poč. 19. stol. po dnešek). První období se dále dělí na tři etapy, které jsou ve znamení tří kulturních (označovaných jako jihoslovanských) vlivů.

První jihoslovanský vliv představuje období, které je spojeno s christianizací Rusi v 10. stol. a se vznikem ruského písemnictví. V Kyjevské Rusi byly zakládány školy, v nichž se žáci učili podle církevních knih, které byly jihoslovanské provenience. Orientace na jižní Slované coby zprostředkovatele řeckého kulturního vlivu byla časově omezena. Bezprostřední jihoslovanský vliv byl přerušen poč. 12. stol., kdy se vytvořila ruská redakce církevní slovanštiny.

Druhý jihoslovanský vliv označuje etapu vývoje jazyka z konce 14. stol. a v průběhu 15. stol. Jeho podstata spočívá v purifikátorských a restauračních tendencích: byly snahy očistit církevní slovanštinu od prvků, které do ní pronikly v důsledku postupné rusifikace. Šlo o sblížení ruské redakce s redakcí jihoslovanskou.

Druhý jihoslovanský vliv neměl stejný osud v Moskevské a v Jihozápadní Rusi. V Moskevské Rusi se vrací církevněslovanský jazyk ke svému dřívějšímu stavu, v Jihozápadní Rusi měl více organický charakter. Takto se vytvořily dvě samostatné normy jazyka: církevní slovanština Moskevské Rusi (někdy také moskevská norma) a Jihozápadní Rusi (někdy také kyjevská norma). Druhý jihoslovanský vliv podstatně napomohl přechodu od církevněslovansko-ruské diglosie k církevněslovansko-ruskému bilingvismu. V tomto období se začaly utvářet dva typy psaného jazyka: rétoricky zdobený a mluvnicky správný knižní jazyk (tj. církevní slovanština) a běžný (prostý) knižní jazyk (tzv. prosta nebo ruska mova), který byl pod vlivem živého mluveného jazyka a který tak důsledně nedodržel stylistické a gramatické normy. Jeho základ tvořil jednacím kancelářský jazyk. Proces však neproběhl na obou územích stejně. Po druhém jihoslovanském vlivu v Moskevské Rusi nadále existovala diglosie (tj. existoval jeden spisov-

ný jazyk), v Jihozápadní Rusi se naopak objevil bilingvismus - existovaly vedle sebe dva spisovné jazyky: vedle církevní slovanštiny to byla "prosta (ruska) mova". "Prosta mova" postupem času beze stopy zmizela. Zejména neměla spojitosti se souč. ukrajinským nebo běloruským jazykem, které mají základ v živém nářečí. Měla však vliv na dějiny spisovné ruštiny.

Tato tendence je spojena s tzv. třetím jihoslovanským vlivem. Jde vlastně o pracovní termín, neboť označením "jihoslovanský vliv" se rozumí v daném případě jižní Slované v geografickém slova smyslu, nikoli v etnickém. Nejde o vliv balkánských Slovanů, nýbrž o vliv z oblasti Jihozápadní Rusi. Třetí jihoslovanský vliv byl charakterizován reformami patriarchy Nikona v pol. 17. stol. Byl též ve znamení oprav knih jako při druhém jihoslovanském vlivu. Nikonovské reformy přiblížily moskevskou normu církevněslovanského jazyka k normě kyjevské a společnost rozdělily na staroobřadníky a novoobřadníky.

Během třetího jihoslovanského vlivu se jazyková situace z Jihozápadní Rusi přenesla do Moskevské Rusi. V druhé polovině 17. stol. tam přestala již existovat diglosie. Na území Moskevské Rusi se objevují díla psaná "prostým jazykem", který byl ekvivalentem tzv. "prosté movy" v Jihozápadní Rusi. V 18. stol. takto psaná díla už nejsou zvláštním zjevem. Typickým příznakem bilingvismu byla ta skutečnost, že bylo možné přeložit sakrální text na jiný srozumitelný jazyk, dále že se objevily parodie psané církevněslovanským jazykem.

Bilingvismus byl nestabilní situací. Oba jazyky si navzájem konkurovaly a neměly rozděleny své funkce: ruština postupně vytlačovala církevní slovanštinu na periferii jazykového povědomí, uzurpovala si právo a funkci spisovného jazyka. Církevní slovanština byla nakonec ponechána funkci jazyka liturgického. Důsledkem tohoto procesu bylo vytvoření novoruského spisovného jazyka - jazyka do určité míry orientovaného na mluvený jazyk. Vytvořením ruského spisovného jazyka nového typu definitivně končí období bilingvismu.

(Předneseno v JS v Brně a v Plzni.)

Nové publikace

Petr Holman: Frequenzwörterbuch zum lyrischen Werk von Otokar Březina. Teil I, II (Böhlau Verlag Köln-Weimar-Wien 1993, I. S.1-486, II. 491-1281)

Při studiu slovní zásoby jazyka, textu, autora apod. mají zvláštní postavení tzv. autorské slovníky, které zaznamenávají zpravidla všechna slova, kterých autor užil ve svém díle, ev. ve svých dílech. Takto shromážděná data o jazyce se přímo nabízejí k statistickému zpracování, tj. k zjišťování objektivních charakteristik toho kterého díla, ev. autora. Hlavním cílem takových prací je vyjádřit "měřitelný" přínos textu/autora k rozvoji jazyka a jeho kultury, funkčního stylu apod. Statistický přístup představuje ovšem pouze jeden z aspektů, podle nichž posuzujeme fungování jazyka v díle, hodnotíme autora v jisté vývojové etapě jazyka, uměleckého směru apod. K tomuto zkoumání se již tradičně volí buď jednotlivé dílo, anebo jistý soubor děl, a to podle toho, co z hlediska literárního i lingvistického považujeme za "klíčové" postavení v jisté době. Tak pro češtinu se uvažovalo o autorském slovníku k básnickému dílu K.H.Máchy; tento záměr do jisté míry zatím nejlépe splnil česko-německý slovník k Máchovu Máji (srov. Wörterbuch zur Karel Hynek Mácha: "Máj". Zusammengestellt von Antonín Měššan und Věra Měššanová. Köln -Wien 1988).

Autorským slovníkem v pravém slova smyslu byla česká odborná literatura obohacena r.1993, a to výše uvedeným frekvenčním slovníkem k básnickému dílu O.Březiny; P.Holman připravil slovník zachycující slovní zásobu celého lyrického díla O.Březiny, básníka českého symbolismu z konce 19.století. Ve své recenzi tohoto obsáhlého slovníku ponechávám stranou význam O.Březiny a jeho díla pro naši literaturu a soustředím se na několik pozná-

mek o jeho přínosu z hlediska lingvistického. Pokusím se i naznačit, jak lze dále využít bohatství dat shromážděných v této práci.

Frekvenční slovník Otokara Březiny (dále FS OB) obsahuje v I.díle úvodní kapitolu s obvyklým základním poučením o pořizovací materiálu (korpusu), o pojetí slova, resp. i zvláštního slova, lexikální jednotky (lexému) a o kritériích pro uspořádání seznamů slov (s.1-15); dále následuje poměrně obsáhlý výklad (s.16-118) označený jako "matematické charakteristiky" (této kapitole budu ve své recenzi věnovat zvláštní pozornost).

Značná část I. dílu a zejména II. díl FS OB představují vlastní jádro práce, tj. frekvenční seznamy slov uspořádaných podle různých, zvláště kvantitativních charakteristik. Z velkého množství zde shromážděných informací uvedme několik nejdůležitějších:

V I. díle jsou to tři seznamy lexikálních jednotek s pořadím 1-1000 uspořádaných: (1.) podle klesající relativní frekvence (s.123-172), (2.) podle klesající absolutní frekvence (s.175-191), (3.) podle klesající disperze, tj. rozložení frekvence slova v korpusu (s.195-211). K těmto seznamům patří i další významná součást frekvenčního slovníku - abecední seznam všech lexikálních jednotek doložených ve FS OB (s. 215-486), provázených kvantitativními charakteristikami.

Obsahem II. dílu FS OB je v podstatě tzv. konkordance, tj. seznam slov s údaji o jejich doložení v jistém díle (byly pořizovány zejména k velkým dílům, např. Homérovu, Shakespearovu, k bibli apod.). Ve FS OB jde ve skutečnosti o soubor konkordancí k jednotlivým sbírkám O.Březiny, a to: (1.) Tajemné dálky (s.491-596), (2.) Svítání na západě (s.599-693), (3.) Větry od pólů (s.697-785), (4.) Stavitelé chrámu (s.791-887), (5.) Ruce (s.891-991), (6.) Země (s.995-1081). U každého slova (i gramatického) se uvádí vedle jeho frekvence absolutní a počtu výskytů v dané sbírce i explicitní výčet míst (s označením básně a verše), v nichž je slovo doloženo. - Poslední část II. dílu FS OB přináší velké množství přehledů různých druhů slov, zpravidla prvních 100, ev. 10 nejčastějších uspořádaných podle klesající frekvence, grafické znázornění jejich doložení v jednotlivých

sbírkách, abecední seznam přeжатých slov apod.

Orientace ve FS OB je velmi nesnadná, členění ve svazky a hlavní úseky značně nepřehledné, a proto jsem zde struktuře slovníku věnovala zvláštní pozornost. Vzhledem k velkému množství informací obsažených jak v I., tak i ve II. díle FS OB je třeba litovat toho, že u jednotlivých dílů chybějí podrobné obsahy; platí to zejména o II. díle.

Ve zmíněné úvodní části FS OB věnované kvantitativním charakteristikám využitým v díle autor jednak uvádí, které z nich - dosud známé v příslušné literatuře - aplikoval na korpus získaný z díla O.Březiny, jednak se pokouší zjištěná data dále hodnotit srovnáváním s analogickými daty (srov. dále).

Pokud jde o kvantitativní charakteristiky FS OB, je z hlediska metodologického výhodné, že prvních pět básnických sbírek O.Březiny obsahuje relativně stejný počet slov (± 6000); terminologií kvantitativní lingvistiky řečeno - mají celkem stejnou délku (N). Dvě básně (Za všechno díky a Návrat) nově zařazené jako 6. skupina jsou kratší a to do jisté míry zkresluje index opakování slov (tj. poměr délky textu $\underline{N}$ a slovníku $\underline{V}$, počtu slov různých, lexémů), s nímž autor pracuje (s.16n). Tím se - z hlediska metodologické "čistoty" - připravil o získání dobře srovnatelných dat.

Základní pojmy-termíny ve FS OB jsou frekvence absolutní a relativní. Ve shodě s frekvenčním slovníkem slovenštiny J.Mistríka (Frekvencia slov v slovenčine, Bratislava 1969) zavádí P.Holman tzv. relativní frekvenci, pojem, který se liší od běžného pojetí relativní frekvence (podíl absolutní frekvence a rozsahu souboru); totéž platí o pojmu termínu disperze. Při užívání FS OB je třeba s těmito fakty počítat.

Ve shodě s tradicí kvantitativní lingvistiky se autor FS OB pokusil ověřit na básnickém materiálu platnost dvou tzv. Zipfových zákonů, které se snaží formalizovat konstantnost poměru mezi absolutní frekvencí slova a jeho rankem při uspořádání slov podle klesající frekvence. Obávám se, že aplikace těchto zákonů je celkem málo přínosná pro studium slovní zásoby a jejího využití v básnickém díle O.Březiny.

Jako ústřední charakteristiku pro studium básnického jazyka O.Březiny zvolil P.Holman tzv. bohatství slovníku. Z množství literatury, která byla v době vznikání FS OB o této problematice publikována, přiklonil se autor k třem charakteristikám navrženým M.Těšitelovou (srov. Prague Studies in Mathematical Linguistics 3, 1972, s.103-120): (1.) rozsah slovníku, (2.) rozptýlení slovníku a (3.) koncentrace slovníku. Tyto charakteristiky jsou provázány koeficienty rozvíjení, a to jednak substantiva, reprezentanta skupiny nominální (kam se řadí vedle substantiv adjektiva a předložky), jednak slovesa, reprezentanta skupiny verbální (kam se hlásí vedle sloves zájmena, adverbia a spojky); k tomu srov. J.Jelínek - J.V.Bečka - M.Těšitelová, Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce (Praha 1961, dále FSČ).

Uvedené charakteristiky samy o sobě nemohou ovšem odhalit uměleckou podstatu díla, mohou však přispět k poznání jednak obecné, jednak speciální výstavby díla, zejména pokud jde o výběr slov a jejich využití v básnickém jazyce vůbec a u autora (v daném případě O.Březiny) zvláště. Nad touto problematikou se P.Holman zamýšlí - ve shodě s FSČ a pracemi M.Těšitelové - z hlediska slovních druhů; obrací tak pozornost i k sémantické stránce slova, což se zvláště projevuje u slov plnovýznamových (jako jsou substantiva aj.) a ve vztahu k nim i u slov formálních, gramatických (srov. předložky aj.). Autor FS OB tedy přejal dělení české slovní zásoby z hlediska frekvenčního do tří skupin, nominální, verbální (srov. výše) a neutrální (kam se řadí číslovky, citoslovce a partikule).

Na základě uvedených charakteristik P.Holman ukazuje, že se v slovníku O.Březiny projevuje převaha skupiny nominální, v ní pak zvláště substantiv, nad skupinou verbální s méně rozvitým slovesem. K zhodnocení těchto dat pokouší se srovnávat výsledky své statistické analýzy básnického díla O.Březiny s analogickými daty ve FSČ, popř. v práci M.Těšitelové Otázky lexikální statistiky (Praha 1974). To je v zásadě přístup správný, ale v daném případě nevede k náležitému posouzení slovníku básnického jazyka O.Březiny. Autor totiž srovnává svá data většinou s daty zjištěnými pro češtinu vůbec (podle FSČ) a pro slovník prózy (podle M.Těšitelové, srov. práci z r. 1974). Průkaznější by bylo srovnávání

ní s daty týkajícími se jazyka básnického (srov. M. Těšitelová, SaS 29, 1968, s. 362-368), které by např. potvrdilo, že substantiva jsou v básnickém jazyce silněji zastoupena než v jazyce prózy. Souvisí to mimo jiné s opakováním slov, které má v jazyce básnickém zcela jinou funkci než např. v jazyce prózy. Oslabenou větňou stavbou v poezii lze vysvětlit např. nižší frekvenci slovních druhů s funkcí usouvztažňující, jako jsou slovesa a spojky. Atd. Takovým srovnáváním s obecnými rysy českého básnického slovníku by bylo možno lépe posoudit nejen slova v díle O. Březiny relativně nejčastější, ale i slova méně a nejméně častá, zvláště slova plnovýznamová, apod.

Mnohá zjištění obsažená ve FS OB (týkající se např. nejčastějších slov u jednotlivých druhů) jsou cenná a nabízejí se k lingvistické interpretaci. Nelze však při tom zapomínat, že materiál ze šesti sbírek O. Březiny, o něž se FS OB opírá, je co do rozsahu omezený ($\underline{N}$ = 35 457 slov) a že se i v jeho slovníku ($\underline{V}$ = 4582 lexémů) musí projevit závislost na tematice sbírek, a to i u nejčastějších slov. Platí to např. o prvním nejčastějším substantivu duše, nikoli však o dvou dalších, jak bychom očekávali - země a noc, neboť ta patří k nejčastějším substantivům v českém básnickém jazyce vůbec. Do speciálního slovníku O. Březiny se dále hlásí substantiva světlo, slunce, zrak, květ, vůně atd.; s klesající frekvencí přibývá substantiv, která se řadí mezi substantiva nejčastěji se vyskytující v básnickém jazyce, srov. den, ruka, sen, svět. - Analogické příklady by bylo možno uvést i u ostatních druhů slov.

Taková a podobná srovnání a na jejich základě odhalování nových poznatků o básnickém jazyce, obecných a speciálních, umožňuje velké bohatství dat shromážděných ve FS OB. Autor slovníku mohl pochopitelně některé poznatky a závěry jen naznačit, popř. navodit; velký rozsah slovníku mu to ani nedovoluje. Je na uživateli recenzovaného autorského slovníku, aby zjištěná data v něm uložená dále porovnával a kriticky z nich vyvozoval závěry. V každém případě FS OB představuje důležitý pramen k odhalení charakteristických rysů slovní zásoby a jejího využití v lyrickém díle O. Březiny, popř. jeho následovníků. Je třeba litovat,

že nemáme k dispozici ve stejné šíři zpracovaný slovník básnického díla K. H. Máchy. Význam obou děl by tím neobyčejně vzrostl. - Při tak rozsáhlé práci je dále třeba litovat toho, že ve FS OB není systematicky a v úplnosti uvedena literatura citovaná v úvodním textu a v poznámce (s. 102-104); také tím by se orientace ve slovníku i v dané problematice usnadnila a zpřesnila.

Je jistě záslužné, že dílo - jako je FS OB - vyšlo tiskem; ale je smutné, že se to mohlo realizovat v zahraničí (v Německu) a s popisem českého materiálu v jazyce německém. Slovník nemohl vyjít doma před r. 1989 z důvodů ideologických, ale i technických, resp. ekonomických (i v německém vydání je rozsah díla omezen); bojím se, že by zvláště z důvodů ekonomických tento slovník nemohl být u nás vydán ani dnes. Je tedy dobře, že slovník k lyrickému dílu O. Březiny, důležitý pramen ke studiu českého básnického jazyka, vyšel alespoň německy. To však - podle mého názoru - bohužel i znamená, že je pro většinu českých uživatelů ztracen.

Marie Těšitelová

Guido Kappel - Renate Rathmayr - Nina Diehl-Želonkina: Verhandeln mit Russen. Kak vesti peregovory s ruskimi - strategii delovoj praktiki. Wien: Service Fachverlag 1992, 210s.

Kniha byla vydána jako praktická příručka zejména pro ty německé (německy mluvící) uživatele, kteří chtějí vést obchodní jednání s Rusy (s rusky mluvícími obchodními partnery), není to však pouhý soupis povrchních praktických návodů, o něž v současné době ani u nás není nouze, ale velice seriózní analýza všech aspektů styku při obchodních jednáních, na níž je patrné, že jí prováděli lingvisté. Je založena na poznatcích některých lingvistických oborů (teorie řečových aktů, konverzačních maxim, teorie dialogu, teorie argumentace, výzkumu mluvené řeči); tyto poznatky jsou užiti-

ty výběrově a někdy i poněkud zjednodušeně, jak to vyžadoval cíl publikace. Je zde patrné, jak se lingvistika v současné době stává disciplínou, kterou řada praktických oborů stále více potřebuje při odstraňování problémů porozumění mezi příslušníky jednoho národa a zejména v komunikaci mezikulturní.

Zároveň vznikla zajímavá kniha o vztahu dvou různých kultur v jedné oblasti praxe, v současné době velice aktuální a důležité. Jsou uvedeny rozdíly v kulturních zvyklostech v dimenzi komunikační (jednání v dialogu) a jazykové (v užívaných jazykových prostředcích) i v dimenzi mimojazykové (rozdíly v chování při určitých společenských příležitostech spjaté s rozdílnými kulturními tradicemi, zvyklostmi a představami). Jde konečně i o zajímavý příspěvek k teorii dialogu ve specifické oblasti komunikace.

Kniha je určena pro německy mluvící uživatele, aby se poučili, jak si správně vyložit verbální i neverbální jednání jejich ruskými mluvícími obchodními partnerů. Je však určena také pro Rusy, aby si uvědomili, jaké představy o nich mohou mít jejich německy mluvící partneři (to je ovšem záležitost poněkud ožehavá), umožňuje Rusům, aby i oni lépe chápali chování svých německy mluvících protějšků. Zřejmě z těchto důvodů je kniha psána důsledně dvoujazyčně: vždy kratší obsahově kompaktní úsek textu je podán nejprve německy a bezprostředně za ním následuje ruská verze, příklady jsou uváděny v obou jazycích.

Za materiál posloužily podle charakteru jednotlivých výkladových pasáží zdvořilostní formule a obraty, konstruované repliky, konstruované (hypotetické) texty, autentické texty (přepisy magnetofonových záznamů), formalizované interpretace delších (v úplnosti z rozsahových důvodů neuvedených) textů. Na několika místech jsou zařazeny ukázky z Gogolových Mrtvých duší s poukazem na satirický podtext jinak mistrně vedených obchodních rozhovorů. Obraty a fráze v jednotlivých oddílech (spolu s návodem, jak jich ve které situaci užívat) mohou čtenáři knihy převzít do své slovní zásoby manažera, obchodníka či podnikatele.

Kniha je uspořádána do čtyř větších oddílů, z nichž každý je bohatě členěn.

První oddíl je věnován mimojazykovým okolnostem a vůbec informacím, které nějak charakterizují ruské mluvící účastníky rozhovorů. Autoři nezapomněli ani na historickou perspektivu ruského obchodování, podávají některé vžitě stereotypy představ o Russech, zabývají se ruskou ekonomickou situací v posledních několika letech a v souvislosti s ní se pokoušejí charakterizovat typy současných ruských obchodníků a obchodních zástupců. Zajímavé informace o problémech obchodního styku s Rusy získali autoři publikace anketou mezi představiteli různých rakouských a německých firem, kteří měli obchodní kontakty s ruskými podniky a institucemi a poskytli tak vlastně okruh problémů, které se v jednáních v různých podobách vyskytují.

Druhý oddíl přináší popis nejdůležitějších strategií, pomocí nichž je možno překonávat bariéry, které jsou na překážku úspěšnému průběhu a zakončení obchodních jednání. Strategie jsou definovány jako vzorce řečových jednání, jimiž se uskuteční určitý cíl. Jednotlivé strategie jsou pak rozpracovány do množství taktik, totiž vlastně zase jistých dílčích strategií. Rozlišování strategie a taktiky a jejich hierarchické uspořádání je sice možné, ale pro vlastní podání problematiky ani nemuselo být použito.

Strategie se týkají jazykových i mimojazykových aspektů vedení rozhovoru, totiž vytvoření příznivého klimatu pro jednání, iniciativy a reagování v rozhovoru, zajištění vzájemného porozumění, předcházení nedorozumění a trapným situacím. K velmi zajímavým místům v této kapitole patří např. porovnání neverbálního chování ruských a německých mluvících partnerů (výraz tváře, úsměv, postoje k soukromí účastníků). Pojednává se o vyjadřování zdvořilosti, způsobech oslovování, tykání a vykání. Jsou uvedeny rady, jak odlehčit atmosféru, jakým způsobem taktně projevit pozornost, jak postupovat při rituálech uvítání a loučení. Podrobně se probírá dialogická problematika střídání partnerů v rolích mluvčích a posluchače, zajištění vzájemného porozumění pomocí signálů posluchače, funkce členících signálů, vyjadřování souhlasu a odmítnutí, uvádějí se jasně rozdíly mezi různými druhy souhlasu i způsoby vyjadřování dalších komunikačních funkcí příznačných pro

obchodní jednání.

Třetí oddíl se zabývá způsoby argumentace a vůbec průběhem vlastního věcného jednání rozhovoru (jeho středové části), kde už se méně uplatňují rituální vzorce chování. I když je i zde vztah rusky a německy mluvících partnerů neustále v popředí, má popis jednotlivých kroků, technik a taktik obecnější platnost. Celkově pro způsob argumentace vyšli autoři publikace z Johnstone (1989) rozčlenění předvedčovací argumentace na **kvazilogický typ** (zdůrazňuje se logika argumentů, kterou partner nemůže popřít, projev má rysy logických závěrů, užívají se slova **proto, takže, tedy**, která zdůrazňují logickou strukturu výpovědí), **prezentační typ** (živá řeč ovlivňuje city partnera, argument je "zaobalen" do zajímavého "příběhu", deiktická slova **zde, tento ...** navozují pocit účasti v dění) a **typ analogický** (využívá se působení vzorových příkladů, užívají se přísloví, apeluje se na obecně uznávané hodnoty, lze uplatnit i zkonstruovanou, hypotetickou příhodu). Mezikulturní rozdíly se projevují také v preferování jednoho ze způsobů přesvědčovací argumentace; příslušníci národů Evropy a Ameriky preferují spíše kvazilogický typ, východní a arabský region tíhne spíše k typu prezentačnímu. O Rusech lze říci, že je obtížné rozhodnout, který z typů preferují, není to však typ kvazilogický.

V postupu argumentace jsou důležité některé zásady, např. její správné časové rozvržení, zdůrazňování pozitivních stránek argumentů, zdůrazňování zájmů partnera, prezentace vlastního přesvědčení, vhodné vyložení alternativních návrhů, průběžné prověřování účinků jednání na partnera, obratné využívání toho, co řekl partner, v případě nutnosti vyvolání jeho nejistoty, zavedení nových pohledů a zřetelů na problém, apelování na city partnera, změna tématu v obtížných fázích jednání. Je také uveden aparát pro strategickou interpretaci rozhovoru (typy iniciativních a reaktivních řečových aktů, metakomunikativní řečové akty atp.).

Čtvrtý oddíl podává rady a doporučení, jak překonávat problémy při jednáních, vznikající jak z věcných, tak i z vlastních komunikačních příčin. Jde např. o získávání času (pro přípravu

vhodné reakce, odpovědi, vlastního sdělení) pomocí různých variant opakování a reformulací, doplňujících otázek, v některých případech lze využít i mlčení. Je podán návod, jak postupovat při přiznání chyby, jak ji napravit a jak projevit svou vůli ke kompromisu bez ztráty vlastní prestiže. Vyloženě konfliktním situacím je nejlépe předcházet; obchodní jednání (jako i většina dialogických typů komunikace) jsou ovšem ke konfliktům náchylná, ostatně ani příliš hladký, bezkonfliktní průběh jednání není žádoucí, protože by mohl svědčit o malé zainteresovanosti jednajících stran. Je podána řada doporučení, jak konfliktům předcházet, zmiřňovat je, překlenovat. Vyžaduje to značné diplomatické úsilí, zdrženlivost, flexibilitu, schopnost reagovat a apelovat na pozitivní stránky věcí. V této souvislosti se podrobněji pojednává o funkcích tázacích vět.

Závěrem lze konstatovat, že autorům se podařilo vytvořit publikaci dobře použitelnou v obchodní praxi. Výklady jsou srozumitelné i pro lingvistické laiky, jsou však podloženy dobrými jazykovými poznatky z příslušné literatury i z vlastní výzkumné práce autorů (srov. práce R.Rathmayrové uvedené v seznamu literatury a citované v textu knihy).

Olga Müllerová

Literatura:

Johnstone, B.: Linguistic Strategies and Cultural Styles for Persuasive Discourse. In: S.Ting - Toomey, F.Korzenny (Hrsg.), Language, Communication, and Culture. Current Directions, Newbury Park 1989.

líře moderní rozumnosti.

Eroze základů ideje autonomního subjektu má několik podob. Z nich možno uvést jako nejvýznamnější ty, které prokazují opak této spekulativní autonomie - **závislost** subjektu (se všemi důsledky, které z toho plynou pro již řečené nefilosofické disciplíny). A zde můžeme opět rozlišit alespoň ty nejdůležitější typy koncepcí prokazujících iluzornost autonomie subjektu - psychologickou kritiku, typ kritiky instrumentálně logického či reduktivního rozumu a kritiku transparentnosti jazyka/řeči v rozumném výkonu a v komunikativním aktu¹. Nezmýlíme se, když označíme poslední jmenovaný typ koncepcí, zamítajících ideu autonomie subjektu v její moderní podobě, za nejefektivnější ideový proud, za ideovou formaci, která nejen zmíněnou erozi základů ideje autonomie identifikovala, ale také se na ní zásadně podílela a podílí. Je to ideová formace, v níž jde o metodologický i teoretický (ale i aporetický v hartmannovském slova smyslu) obrat k jazyku/řeči/komunikaci jakožto jevu neprůzračnému, i když samozřejmému. V této ideové formaci, posouvající jazyk do centra úvah, nejde o prokázání závislosti na sociálním či na přírodním dění, ani o prokázání reduktivních funkcí moderní rozumnosti: tam, kde došlo k "obratu k jazyku", tam, kde se ve filosofii a dalších disciplínách vyslovila teze o ne-transparentnosti jazyka/řeči/komunikace - tam jde o závislost na jednom z bytostných určení člověka, o závislost na komunikaci.

Jedním z významných poznatků sebereflexe moderních typů rozumnosti a kultury je rozpoznání tendence vytvářet fikce autonomie bez přihlídnutí k vyšším nebo vyšším účelovým celkům². Takovým celkem může být zajisté příroda, Boží stvoření, dějiny - ale třeba i stát či národ. Bližší prozkoumání může ukázat nesa- mozřejmost některých z těchto vyšších celků. Co však zpochybnit nelze, co je první a nejvyšší (řečeno s M. Heideggerem) je řeč, komunikace. Sub specie communicationis znamená totiž vždy také sub specie communionis a to je vskutku první vyšší účelový celek pro člověka: komunita, společenství. Bez zásadního přihlídnutí k tomuto celku zůstává idea autonomie subjektu opravdu jen iluzí a fikcí moderní rozumnosti. Můžeme říci, že z tohoto hlediska byl a zůstává obrat filosofii, společenskovědních a humanitních dis-

ciplín k jazyku důležitým krokem k uznání závislosti člověka na vyšším účelovém celku zvaném komunita (a komunikace), byl a zůstává důležitým krokem za hranice autonomní, subjektivní rozumné činnosti.

Stále intenzivnější zkoumání řeči a komunikace ve filosofii učinilo z ideové formace obratu k jazyku ideový komplex znovu pevně propojující filosofii a společenskovědní a humanitní disciplíny. Metodická a heuristická optika sub specie communi/cati/onis stále intenzivněji podrobovala základ ideje autonomie subjektu kritickému rozkladu, který se završuje dekonstrukcí řeči (koncepcí) na toto problémové téma. Ale tato optika také významně posunula paradigmatické rámce a předpoklady filosofování a rozumné výzkumné práce a tím se zásadně ideová formace obratu k jazyku zařadila mezi spolutváře paradigmatických změn v současném světě. Stalo se tak prostředky logickými, obecněji vzato pak prostředky, které jsou svou podstatou i původem prostředky moderní rozumnosti.

Dějiny filosofie moderní doby ukazují, že přesun důrazů ze zkoumání problémů spojených s ideou autonomie subjektu na problémy komunikativního společenství (komunity, komunikace) je epochální událostí. Otáčí nomenklaturou problémů i témat spjatých s člověkem a vystavuje je velké revizi. V nových myšlenkových souřadnicích se tak ocitají ideové komplexa založené na ideji autonomního subjektu, jako kupříkladu humanismus, koncepce svobody a se- beurčení a další myšlenkové a hodnotové útvary. Tato rozumná tendence ve sféře filosofie a dalších disciplín plně konvenuje reálnému dění v dnešním světě, kde se na bázi interkulturní komunikace testuje zcela prakticky platnost základních idejí a hodnot moderních typů rozumnosti. I zkoumání sub specie communi/cati/onis konec konců klade první důraz na toto inter- čili na to, co se děje mezi lidmi, v jejich reálné komunikaci. A dospívá v řadě koncepčních variant k poznání, že tajemství autonomie subjektu tkví v reálném **komunikativním zprostředkování**, v onom - abychom ještě jednou použili řeči mýtu - "mezi". Avšak toto "mezi", reálné komunikativní zprostředkování, které generuje samu řeč s jejími významovými strukturami, již nemůže být zkoumáno. Jedním určitým typem Rozumu, neboť rozum není jeden, nakolik se

odívá do šatu řeči: řeč je věcí reálné komunikace a ta je dílem konkrétního společenství a takto dílem konkrétní kultury.

Pocit post-situace je z tohoto filosofického hlediska adekvátním pocitem pramenícím z faktu zásadního logického narušení ideje autonomního subjektu v současném myšlení, zejména z narušení čerpajícího z paradigmatu komunikativních zkoumání. Zde můžeme říci, že stabilizace tohoto výzkumného paradigmatu je významným faktorem paradigmatické proměny evropské rozumnosti, v současné době i paradigmatické proměny současného světa. Samozřejmě - tento proces proměn stimuluje i praktické děje odstartované moderním myšlením.

Idea komunikativního zprostředkování, případně idea komunikativního a priori implikuje tezi o kulturním určení významu: významové struktury jsou konec konců generovány konkrétním komunikativním společenstvím - tedy kulturou. Tato teze se dá stručně zformulovat jako teze jednoty znakového/významového a hodnotového/normativního základu komunikativního společenství, což implikuje potřebu výzkumu, jehož metodologický základ je sémiotiko-axiologický. Tato teze a její metodologická implikace se stává nástrojem průlomu (nejen filosofického) myšlení do sféry zkoumání reálné kultury kódované komunikativními strukturami a procesy. Zkratkovitá teze, podle níž jak význam, tak hodnota jsou "kulturní (arte)fakty" žijící jedině v komunikaci, zrála nejen ve filosofii, ale kupříkladu i v jazykovědě již delší čas - třebaže ještě před válkou jí bylo nutno pracně číst v podtextu a kontextu různých, tehdy spíše okrajových pojednání.

Filosofický obrat k jazyku, provázený podobným obratem v dalších disciplínách, však zplodil výsledky, které již nevyžadují toto pracně čtení - naopak, jsou velmi zřetelné a přesvědčivé, zakládají novou logiku filosofického a vědního bádání, zřejmě adekvátní proměnám reality současného světa. Jacques Derrida již v šestašedesátém roce poznamenal: "Lze říci s naprostou jistotou, že není nic nahodilého na tom, že kritika etnocentrismu jako podmínka etnologie, je systematicky i historicky současná s destrukcí dějin metafyziky."³ Jinými slovy - časová koincidence vědeckého hledání odpovědi na otázky spojené s člověkem (v etnologii, v kulturní antropologii) a ztráty víry v metafyzické hledání

těchže odpovědí byla známá již před časem. Přeměna této časové koincidence v historickou však vyžadovala jasnou identifikaci logické koincidence vědecké antropologie (která je z jistého úhlu pohledu vědeckou kulturologií) a filosofie či metafyziky. A zde bylo nutno určit body pomyslného logického dotyku vědy a filosofie. Jedněmi z nejcitlivějších bodů dotyku byly shledány výzkumné přístupy sub specie communi/cati/onis, zaměřené na realitu komunikace a kultury.

V tom spočívá krok filosofie za filosofii - do výzkumů kulturních předpokladů a souvislostí rozumnosti. Jde vlastně o směřování do badatelské skutečnosti plurality, difference a heterogenity jak na onom nejvyšším stupni obecné abstraktní myšlenkové práce (nejen ve filosofii, ale také v teologii), tak na stupních konkrétních diskursů vědy. Impulsem k tomuto kroku paradigmatického dosahu je rozpoznání nutnosti výzkumu komunikativní reality, strategie vycházející z rozpoznání znakově-hodnotového základu rozumnosti.

Poznámky

- ¹ Wellmer, A.: Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne. Ver-nunftkritik nach Adorno. Frankfurt am Main 1985, S.70.
- ² Henrich, D.: Die Grundstruktur der modernen Philosphie. In: Ebeling, H. (Hg.): Subjektivität und Selbsterhaltung, Frankfurt am Main 1976, S.117.
- ³ Derrida, J.: Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences. In: Writing and Difference. London 1978, p.282.

(Převzato z bratislavského časopisu Univerzita)

Rozhovor s prof. dr. Jiřím Krausem, DrSc.
(u příležitosti životního jubilea):

Ústav, který vedete, byl nedávno v rámci celkové evaluace všech vědeckých pracovišť AV ČR hodnocen mezinárodní komisí: jaké byly závěry?

Myslím, že už sama skutečnost, že ústav má před určitou skupinou domácích i zahraničních odborníků a k určitému datu složit počet ze své práce, záměrů, vztahu k veřejnosti, postavení v kontextu české i světové lingvistiky, je pro všechny jeho pracovníky dost závažná. Jsem pochopitelně rád, že hodnocení vyznělo příznivě, ještě více si však cením všech kritických připomínek, které členové komise vyslovili a které se také do jisté míry shodovaly s naším pohledem na dosavadní i budoucí činnost pracoviště.

Chcete charakterizovat zvláštnosti postavení ústavu v rámci České Akademie? Co řící v těchto souvislostech o vztahu pracoviště k tomu, čemu se říká veřejnost?

Podstatnou odlišnost našeho ústavu - v porovnání s jinými pracovišti Akademie - tvoří vedle úkolů vyplývajících z aktuálnosti bohemistického a obecnělingvistického výzkumu živý pracovní vztah k veřejnosti a zájem veřejnosti o ústav a jeho práci. Nemám tu na mysli jen vydávání publikací kodifikační povahy, jako jsou pravopisná pravidla nebo nedávné přepracované vydání Slovníku spisovné češtiny, ale hlavně soustavnou činnost poradenskou a popularizační. Denně nám jednotlivci i instituce adresují žádosti o jazykové revize legislativních textů a jiných závažných dokumentů, o okamžitá vyjádření k obtížně nebo význačně interpretovatelným textům, o posouzení názvoslovných norem, názvů ulic, pojmenování nových firem aj. Jsme zvaní k přednáškám na témata jazykové správnosti, ale také užívání jazyka ve speciálních funkcích (jak psát, jak přednášet, jak argumentovat, jak diskutovat, jak redigovat, jak veřejně vystupovat). Tento současný

posun zájmu o jazykovou kulturu vyvolaný potřebami moderní české společnosti nás těší, zavazuje, inspiruje, ale také ovšem zabírá hodně času, který někdy chybí pro zpracování děl syntetičtější povahy. Na druhé straně musím přiznat, že bychom právě při propagaci činnosti ústavu na veřejnosti měli být iniciativnější, že bychom měli více prosazovat své názory a výsledky v denním tisku. Proti útokům, že ústav připravuje kodifikační změny pod pokličkou, že se staví proti shromažďování korpusových dat pro slovník nebo že nese vinu za všeobecný úpadek jazyka (a ten je mnohdy dokumentován příklady opravdu bizarními), že se nezabývá ničím jiným než péčí o spisovnou češtinu nebo že naopak o spisovnou češtinu nepečuje vůbec, jsme se většinou bránili nedostatečně nebo vůbec ne. Nechci to omlouvat tím, že noviny jen málokdy ochotně otiskují odpověď na podobné útoky, že denní tisk není vhodným polem pro podrobně rozvedenou odbornou argumentaci nebo že boj proti iracionálním představám, jichž ve veřejných postojích vůči jazyku není málo, se nám mnohdy zdá marný. Svou prezentaci navenek prostě musíme zlepšit.

Jak se jeví zabezpečení současných a budoucích stěžejních úkolů ústavu se zřetelem k věkové struktuře pracovníků? Které dosažené výsledky byste chtěl zvláště uvést?

Činnost konzultační i oblast mimoškolní výchovy k jazykové kultuře, jakkoli jim přikládáme velký význam, je samozřejmě jenom částí naší práce. Ústav je především a právem spojován s dlouholetým zpracováváním slovní zásoby současné i staré češtiny. Za základní úkol do budoucnosti proto považují výchovu spolehlivých lexikografických kolektivů, které jsou schopny se nad svou prací kriticky zamýšlet, aby probíhala na odpovídající úrovni a odpovídajícím tempem, a které by dokázaly spojit lexikografickou teorii i domácí a zahraniční zkušenosti s perspektivami, které nabízí moderní počítačová technika. Hodně tu samozřejmě bude v blízké budoucnosti záležet na tom, jaké absolventy dokážou připravit vysoké školy - snad ještě víc než speciální přípravu bychom vítali zájem absolventů o jazykovědu a o práci v ústavu

vůbec. A protože se na vysokoškolských přednáškách a seminářích trochu podílíme, můžeme tu vykonávat i jistý vliv. Materiálové fondy ústavu se pochopitelně nevyčerpávají jenom současnou nebo historickou lexikografií - připomeňme aspoň ještě vynikající výsledky dlouholetého nářečního výzkumu (do tisku je už připraven 2. svazek Českého dialektologického atlasu), zpracování pomístních jmen, dokončený valenční slovník současných českých sloves, etymologický slovník staroslověnského jazyka, zvláště v zahraničí vysoce ceněné bibliografie domácí lingvistiky apod.

S uspokojením snad můžeme pohlédnout na činnost ústavu v oblasti lingvistické teorie, zejména na práce o textu, dialogu, o mluveném jazyce, o stylistice a rétorice, o proměnách moderní češtiny, o vztahu jazyka a kultury aj., které našly živý ohlas doma i za hranicemi. Věřím také, že soubornější podoby se dočkají i ústavní práce o gramatice současné češtiny. Také naše kontakty se zahraničím se v posledních letech podstatně změnily k lepšímu. Projevuje se to v četných pozváních našich pracovníků k studijním i přednáškovým pobytům, ochotou předních zahraničních badatelů přednášet o své práci v ústavu i lákavými (a zároveň ovšem i zavazujícími) nabídkami pořádat v Praze významná mezinárodní setkání.

Je možné usilovat po stránce obsahového, tematického zaměření ústavu o nějakou - řekněme celooborovou spektrální úplnost?

Považuji za potřebné, aby ústav i nadále navazoval na svůj původní a nejstarší úkol zděděný po někdejší Kanceláři Slovníku jazyka českého - shromažďovat cenný jazykový materiál, zejména lexikografický, tentokrát však novými metodami a pomocí moderní počítačové techniky. Zároveň se však nechceme vzdát vlastní práce vědecké a věřím, že nedávný pokus omezit nebo prakticky přímo vyloučit vlastní badatelskou činnost ústavu se už nebude opakovat. V dnešní době je ovšem nemyslitelná představa, že v ústavu by se měly soustřeďovat všechny úkoly v oblasti bohemistiky. Naopak, hodně tu záleží na spolupráci s vysokými školami. Jde přece o budoucnost bohemistiky a jazykovědy vůbec, ne o to, zdali se

příslušný obor bude rozvíjet právě v Akademii nebo právě na vysokých školách. Při nedostatku odborníků (a podívejme se např., jak poznenáhlu stárne auditorium na setkáních v Jazykovědném sdružení nebo jak obtížně získáváme příspěvky pro naše vědecké časopisy) je třeba síly co nejučinněji spojit.

Lze do budoucna využívat grantový systém jako prostředek orientace pracovníků se zřetelem k výzkumným potřebám vyplývajícím z poslání ústavu, o kterém jsme právě hovořili? Nebo půjde o více či méně individuální projekty s volným nebo velmi volným vztahem k programu pracoviště? Jak souvisí grantový systém s přípravou mladých pracovníků?

Nejsem stoupencem nějakého zvlášť rigidního a trvalého nebo málo prostupného rozdělení úkolů v ústavu. Pro některé obory zřejmě budou podmínky - dané způsobem výchovy schopných pracovníků mladé a střední generace - lepší, pro jiné horší. Vzhledem k tomu, že díky grantům rozhodování o těchto podmínkách se stává věcí nikoli pouze vedení ústavu, ale také každého oddělení, každého pracovního kolektivu nebo individuálního badatele, může být proměnlivost úkolů na pracovišti nesrovnatelně větší, než tomu bylo v minulosti. Některé obory se nově objeví, prosadí svou důležitost a především získají vědecký dorost, jiné přestanou být produktivní, přitažlivé a budou tedy zastaveny nebo odloženy. Značný význam proto přikládám získávání nových pracovníků a vědecké výchově. Nedávno jsem skončil společný grant s pražskou Pedagogickou fakultou (ve spolupráci s některými fakultami mimopražskými), jehož výsledkem byl projekt doktorandského studia v oboru český jazyk. Jakmile se nám (to je ústavu nebo našemu vysokoškolskému partnerovi) podaří získat akreditaci, věřím, že si budeme moci mladé schopné pracovníky vychovat a snad je dokážeme i přiměřeně zaplatit (a možná i ubytovat a už zcela jistě je posílat do zahraničí na zkušenou).

Působíte pedagogicky na Fakultě sociálních věd UK, kde hrají poznatky o řeči nemalou roli, ale nejde přitom z hlediska našeho oboru o tradiční fakultu vychovávající především učitele jazyka a

budoucí teoretiky. Soudíte, že působení lingvistů na školách, jako je tato fakulta, nebo na školách obchodně podnikatelských, právnických fakultách apod. - abychom zůstali mimo oblast uměnovědných oborů - může mít v dnešní paradigmatické situaci lingvistiky spíše inspirující nebo naopak "rozptylující" vliv na lingvistiku vůbec nebo na bohemistiku zvlášť?

Na mém působení v doktorandském i pregraduálním studiu této školy mě přitahuje zejména nutnost nově formulovat odpovědi na otázky vyplývající z komunikačních potřeb současné české společnosti. Tyto odpovědi přitom mohou jen v menší míře vycházet z tradičně utříděných poznatků vědy o jazyce, daleko naléhavěji se tu vytvářejí nové souvislosti, např. mezi teorií jazykové kultury a stylistikou přesvědčivého diskurzu, mezi teorií jazykové kultury a stylistikou komunikace a lingvistikou textu, mezi jazykovědou a sociologií apod. Zároveň však na škole tohoto typu mohu uplatnit svůj zájem o dějiny jazykové komunikace a o poznávání tradic, které dnešní způsob vyjadřování a postoje k jazyku ovlivňují.

Otázky položil a jménem redakce i čtenářů JA pracovní úspěchy, zdraví a životní pohodu k šedesátinám přeje hlavní redaktor.

Rozhovor s jubilantem dr. Nikolajem Savickým, CSc.

Vaše bibliografie ukazuje, že jste se hodně zabýval tématy syntaktickými, obecně jazykovědnými, otázkami lingvistické metodologie, problémy historie jazykovědy a filozofií jazyka. "Profesí" jste především lexikolog a lexikograf. V které z těchto oblastí se cítíte nejlépe, pokud ovšem lze vůbec takto otázky formulovat -

Domnívám se, že nejdůležitější pro "trvale udržitelný rozvoj" lingvistiky je co nejtěsnější propojení teoretických konstrukcí a empirického materiálu. Možná poněkud domýšlivě si myslím, že jsem v dějinách lingvistiky našel poněkud pozapomenutou formulaci základního problému, která umožňuje teoreticky zhodnotit každý empirický výzkum - otázku analogie a anomálie, pravidelnosti a nepravidelnosti. Z tohoto hlediska - v jeho různých aspektech - jsem se snažil přistupovat k různým "úrovním" jazyka. Snad nejnápadněji se prolínání těchto aspektů projevuje ve slovní zásobě a zejména v oblasti, které se teď věnuji nejčastěji - v neologii; tam také třeba případná slovtvorná (v širokém smyslu) nepravidelnost nejspíš může být interpretována jako nějakým způsobem "smysluplná" či "významotvorná", např. jako vyjádření různého druhu expresivity. Samozřejmě také ve slovní zásobě jako celku - ovšem při práci na velkém slovníku se člověk k promyšlenému zobecňování poznatků, získávaných při zpracovávání jednotlivých hesel, těžko dostává. Slovíček je moc.

Patříte k těm, pro něž je charakteristické, že věnují hodně času a energie právě sebereflexi lingvistiky. Skoro se zdá, že je to příznačný rys alespoň určité části naší plus/minus šedesátnické generace. Co Vás (a nejen Vás) k tomu asi vede? Mnohdy slyšíme námitku, že pro samou pozornost metodologii a lingvistice samotné se jaksi nedostaneme k jazyku a řeči v nejvlastnějším, empirickém smyslu slova. Co o tom soudíte?

To jsme zase u toho. Jde asi o to, najít takovou formulaci

teoretických problémů, která by cestu k empirii otvírala, nikoliv uzavírala. Přiznejme si, že celková atmosféra světové jazykovědy 20. století nebyla takovému požadavku vždy příznivá. S tím se musíme nějak vyrovnávat. Obávám se, že mnoho teoretických konstrukcí, zejména pokud se příliš nechávají unést elegancí matematické dedukce, tuto podmínku nesplňuje. Ani ryze estetický přístup k jazyku ovšem nepostihuje celek jazyka a asi ani to, co je v jazyce nejpodstatnější. Svůj vlastní způsob hledání té správné cesty jsem se pokusil naznačit v předchozí odpovědi.

Velmi výrazné je ve Vašich pracích připomínání kontinuity způsobů teoretického myšlení, ovšem při plném respektování vytvářivých rozporností tohoto procesu. Asi se spolu shodneme, že diskontinuitní vynořování "vždy nových", "vždy definitivních" atd. paradigmat je ve vědě jakousi analogií usilování o proměnu designu ze zcela jiných oblastí lidské činnosti. Postmoderní noeticko-metodologická "revoluce" svým zrušením řady dosavadních východisek racionálního scientistního reagování je pro to zvláště charakteristická. "Rušení" dlouhodobě platných předpokladů a východisek je - zvláště když je kladeno velmi kategoricky - omezujícím faktorem, který výrazně zužuje možnosti racionálního poznávání. Co o tom soudíte?

I nadále se domnívám, že správnou odpověď k podstatě problému vztahu kontinuity a diskontinuity ve vývoji vědy najdeme v dialektice relativní a absolutní pravdy, tak jak byla rozpracována v dialektickém materialismu. Komu se podaří překonat dnes více méně obligátní odpor k dílům zakladatelů marxistické filozofie, ten při nepředpojatém čtení příslušných kapitol najde myslím hluboké poučení o vývoji lidského poznání, které i při své rozporuplnosti postupuje kupředu a při překonávání předchozích etap dovede využít jejich pozitivní přínos. Takto můžeme chápat i vývoj lingvistiky. Představa o nepřetržitě kumulativním hromadění poznatků se na vývoj lingvistiky posledních dvou století evidentně nehodí. Snad se může spíše zdát, že tu pozorujeme sérii kuhnovských paradigmatických revolucí s totální diskontinuitou, ale i tato

představa se při hlubší analýze ukazuje jako mylná. Něco z toho jsem se svého času snažil konkrétněji ukázat na vztahu mladogramatismu, zejména koncepce H. Paula, a Saussurova Kurzu i následujícího vývoje strukturalismu.

A teď trochu o slovnících a lexikografii. Jaký je současný osud Česko-ruského slovníku?

Rukopis Velkého česko-ruského slovníku (VRČS, 5 svazků), jehož jsem hlavním redaktorem od r. 1973, měl být ukončen v r. 1993. Koncem r. 1989 byl první svazek odevzdán do nakladatelství Academia, další dva byly připraveny k odevzdání, na 4. a 5. svazku se intenzivně pracovalo. V r. 1990 nakladatelství na vydávání slovníku ztratilo zájem. Z třináctičlenného kolektivu zbyl postupně malý zlomek, který však i nadále pokračuje v práci v naději, že shromážděný materiál přece jen najde uplatnění. Leccos v hotových částech mezitím zastarává, takže při případné "reanimaci" bude třeba mnohé předělávat, včetně třeba názvů států apod.

Optimističtější údaje lze uvést o Ukrajinsko-českém slovníku, kterému jsem také věnoval několik let práce. Zaslouhou R. Šiškové, která se po smrti A. Kurimského ujala vedení projektu, se podařilo získat sponzory, a tak první svazek už vyšel. Korektury druhého mám právě na svém stole.

Bohemistiku - dříve či později - čeká práce na novém velkém výkladovém slovníku. Předpokládám, že česká složka práce na česko-ruském slovníku přinesla četné poznatky a podněty pro současnou i budoucí "čistě" bohemistickou lexikografii. Chtěl byste se v této souvislosti o něčem zmínit?

Práce na VRČS byla (a je) založena na rozsáhlé excerpci ruské i české a na snaze vyhledat doposud lexikograficky nezachycené vztahy ekvivalence, což mj. znamená snahu o zjemnění sémantické analýzy, zejména v návaznosti na gramatickou i lexikální spojovatelnost. Doufám, že autoři budoucího velkého výkladového slovníku češtiny najdou v našem materiálu - ať již ve formě

vytištěné či rukopisné - zajímavé poznatky. Příznivě se o našem díle v tomto smyslu vyjádřil i recenzent VČRS J. Filipec.

Soudí se, že výkladový slovník zítřka musí již být vytvořen na základě rozsáhlého počítačového korpusu. Lze to domnívat se chápat dvojmým způsobem: 1) jde pouze o způsob práce s materiálem, 2) jde o přístup, který může nebo dokonce má podstatně ovlivnit i koncepci díla, strukturu a obsahové pojetí lexikografického hesla atp. Mohlo by to být způsobeno např. tím, že koncepce hesla bude připouštět jen to, co lze spolehlivě do počítačové báze vložit, co z ní lze na tomto základě vyčíst. Nikoli tedy to, co se zdá z hlediska současných potřeb řečové praxe nezbytné a co je stupni vývoje jazykovědy v obecném smyslu adekvátní. Jak tyto problémy vidíte?

Americký filozof Roszak vydal už před několika lety knihu, kde dokazuje, že zpracování informací, zejména počítačové, je proces nejen odlišný, ale i protikladný k myšlení. V něčem možná přehání, ale v podstatě s ním souhlasím. Počítače v humanitních vědách považují za kvalitnější náhradu kartotéky, se kterou se dá snáze pracovat. Kdybychom však připustili, že struktura a obsah hesla bude záviset na tom, jak je počítač schopen zpracovat "informaci" o uloženém v paměti korpusu, udělali bychom slovník něčeho podstatně jiného, než je jazyk, kterým normálně mluvíme a píšeme. Souvisí to i s neadekvátností ryze deduktivních modelů jazyka. Poněkud mne také irituje, když se mluví o "korpusové lingvistice" jako o jakési novince. S čím pracovali lingvisté odjakživa, když ne s korpusy textů? Ani sám termín není nový - zejména často ho používali američtí deskriptivisté.

Otázky kladl a jménem Jazykovědných aktualit k šedesátým narozeninám blahopřeje hlavní redaktor.

Kronika

K osmdesátým narozeninám Josefa Filipce

Dne 21. února 1995 se dožívá osmdesátých narozenin dr. Josef Filipec, CSc. Významné životní jubileum je vzácnou příležitostí, abychom soustředěněji, byť jen v náčrtu, obhlédli jeho životní a vědeckou dráhu, výsledky práce uložené v desítkách děl, z nichž mnohá jsou fundamentální jak pro českou lingvistiku, tak pro naši národní kulturu, jeho činnost organizační i četné další aktivity.

Zastavme se však nejdříve u toho, v jakých podmínkách se vytvářela jubilatova osobnost, v jakém prostředí probíhala jeho vědecká činnost. - Především je třeba konstatovat, že Josef Filipec se narodil v rodině řídicího učitele a regenschoriho v Hošticích, v okrese Kroměříž. Na to, jakou úlohu hrál v jeho životě rodinné prostředí, ukazuje mimo jiné tento detail: svou první monografii, monumentální Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie (1961) dedikuje své matce. - Od roku 1934 studuje na brněnské univerzitě, kde se jeho odborné zájmy formují zejména pod vlivem A. Nováka, B. Havránka, Fr. Trávníčka, R. Jakobsona. V roce 1939 odchází jako středoškolský profesor češtiny a němčiny do Chocně a na tamější obchodní akademii působí až do roku 1947. Po dohodě s B. Havránkem přichází roku 1947 do Ústavu pro jazyk český a začíná se věnovat lexikografii a lexikologii. V letech 1969-77 vede oddělení lexikologie a lexikografie, od roku 1971 působí jako zástupce ředitele. Za různé práce získává několik uznání a cen, jako člen kolektivu tvůrčích pracovníků na Příručím slovníku jazyka českého r. 1958 - státní cenu, k šedesátce - stříbrnou plaketu Josefa Dobrovského, za Slovník spisovné češtiny - cenu jazykovědného kolegia. Když jeho interní působení v ústavu končí, zůstává ještě na krátký čas jako konzultant. Za ústav udržuje vědecké kon-

takty s řadou zahraničních pracovišť. Z jeho iniciativy vznikají dva svazky Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur a dva svazky Grundlagen der Sprachkultur. Po dvě období také vykonává funkci sekretáře Jazykovědného sdružení, v roce 1960 zakládá lexikologickou sekci; je členem lexikologicko-lexikografické komise při komitétu slavistů, členem Societas Linguistica Europaea aj.

Mohlo by se tak zdát, že ve Filipcově pracovním, vědeckém a osobnostním životě nebylo stínů. Nemůžeme proto na tomto místě nepřipomenout pasáž z jeho studie o Jungmannových překladech, která v jistém smyslu má platnost osobního doznání: "Především je třeba si uvědomit, že dobový kontext nebyl tak idylický, že naopak tu bylo i mnoho napětí, ..., a byly tu i osobní polemiky a problémy." (In: Slovanské spisovné jazyky v době obrození, 1974, s.159.) - Možná není známo, že "dobový kontext" rozhodl o celé Filipcově odborné dráze, neboť - řečeno jeho slovy - "v době, kdy na sebe upoutal pozornost všemocné strany, vzdal se dosavadní ideologicky střežené literárněvědné práce a zůstal věrný lexikografii".

Ačkoli není třeba speciálního výkladu, čím se stalo, že Filipcovo jméno se vnímá jako synonymum slovníků současné češtiny, teorie lexikologie i samostatnosti lexikologické disciplíny, je na místě jubilatův přínos alespoň výběrově a výčtově konkretizovat.

Počátky Filipcovy lexikografické práce se pojí s Příručním slovníkem jazyka českého (od písmena u), po něm přichází na řadu Slovník spisovného jazyka českého (1958-1971), pro který připravuje zásady zpracování synonym a reviduje vypracovaná hesla. Třetím slovníkem, Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978), uskutečňuje záměr dát veřejnosti a škole přístupný slovník jednosvazkový a přitom realizovat koncepci specifického typu synchronního slovníku, slovníku normativního, výkladového, s maximem informací. Třebaže byl tento slovník záhy rozebrán a přitom neustále žádán, dočkal se dalšího vydání teprve v polovině minulého roku. Kromě toho Filipec redakčně spolupracoval na dvoudílném Česko-ruském slovníku (1976), na velkém Česko-ruském slovníku a Slovníku české frazeologie a idiomatiky.

Při sledování jubilentovy vědecké dráhy od jejích počátků zjišťujeme v prvním desetiletí jeho působení v ústavu hned dvě pozoruhodná díla: studii Lexikálně sémantická výstavba hesla - ústřední otázka lexikografické práce (SaS, 1957, s.129-150) a již vzpomenutou monografii Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Jakkoli první jmenovanou studii bude jubilant spíše řadit mezi práce z oblasti lexikografické teorie a poukazovat na podíl diskusí s B.Havránkem, nic nemění na skutečnosti, že se v ní kladou teoretické základy lexikologie.

Podobně jako v Českých synonymech jde v Lexikálně sémantické výstavbě o práci zásadního významu jak pro rozvoj oboru, tak pro Filipcův další vývoj - je zde totiž možno v nárysu najít celoživotní vědecký program: vytvořit celistvou teorii lexikologie včetně metodologie a vybudovat tak teoretickou bázi lexikografie, konstituovat lexikologii jako samostatnou lingvistickou disciplínu a - v neposlední řadě - věnovat se stylistice. (Vlastní programová stať pod názvem K úkolům české lexikologie se datuje do roku 1968.)

Při porovnání se Získalovými studii znamená Lexikálně sémantická výstavba hesla zásadní posun. Zatímco Získal např. o významu slova soudí, že je jazykovou značkou, tedy názvem, pojmenováním věci, představy, vztahu (srov. SaS 4, 1938, s.19), Filipec usiluje o znakové a strukturní pojetí významu v návaznosti na funkčně strukturní koncepci pražské školy. Lexikální význam definuje jako "odraz skutečnosti nebo jejich vztahů v našem vědomí (nebo zprostředkovaný naším vědomím), který je v historicky podmíněném a nutném vztahu s formou, ve vztazích s významy jiných forem a ovšem ve vztahu s mimojazykovou skutečností." - Formuluje zde i další myšlenky, v mnohém charakteristické pro tehdejší domácí i světový vědecký kontext: slovo v systému a v kontextu - v jazykovém projevu se význam slova konkretizuje a dotváří; sepětí lexika s gramatikou, zřetel k systémovým vztahům v abecedním slovníku, k sémantickým polím.

Dílčí i souhrnné lexikologické studie (např. Theorie und Methode der lexikologischen Forschung, sb. Zeichen und System der Sprache 3, Berlin 1996, s.154-173; Probleme des Sprachzentrums und der Sprachperipherie im Wortschatzsystem, TPL 2, 1966,

s.257-275; Zur Polysemie und lexikalisch-semantischen Sprachkonfrontation, TPL 4, 1971, s.217-228; Vzájemná souvislost lexikální sémantiky a onomaziologie při konstrukci dílčích systémů v slovní zásobě, SaS 41, 1980, s.17-25 aj.) vyústily v syntetické zpracování lexikologické problematiky v monografii Česká lexikologie (1985), připravené spolu s Fr.Čermákem, autorem oddílu Frazeologie a idiomatika. Můžeme jen litovat, že vznik České lexikologie, přinášející souhrnnou a celostní teorii lexikální zásoby, byl z vnějších důvodů provázen krácením rukopisů, a že se nedostalo místa na publikování části konfrontační. Nicméně je nesporné, že Filipcovi spolu s Čermákem se podařilo zaplnit jednu z nejzávažnějších mezer české lingvistiky.

Samostatnou pozornost by zde zasluhovaly nejen Filipcovy konfrontační stati a studie, ale i celkové řešení obecných otázek metodologických, otázek metodik a technik lexikálního výzkumu a popisu. (Srov. např. Ke konfrontaci dílčích sémantických systémů v slovní zásobě dvou různých jazyků. Čs.přednášky pro 7.mezin. sjezd slavistů, 1973, s.279-295; Zur Problematik der Konfrontation des tschechischen und deutschen Wortschatzes. In: Beiträge zur konfrontierenden Sprachwissenschaft, 1976, s.23-41; Problematika konfrontace v lexikální zásobě. SaS 46, 1985, s.201-214; Konfrontace a typologie. Jaz.čas. 37, 1986, s.21-28, Problémy konfrontační synonymiky v současných slovanských jazycích. In: Čs.slavistika, lingvistika, historie. 1983, s.91-99.) Bylo by ovšem také třeba detailně probrat Filipcovo pojetí synchronie, chápání systému v lexiku, analyzovat jeho systémově strukturní přístup, vytýčenou vnitrojazykovou konfrontaci, užití statistických metod, komponentové analýzy apod. Zejména by bylo žádoucí probrat jeho postulování komplexního, mnohoaspektového popisu - a také výkladu - lexikálních jednotek, jehož podstatu vidí v analýze lexikální formy jednotek, v analýze všech jejich gramatických parametrů, jejich kvantitativních, kontextových a stylových charakteristik.

Naznačili jsme již, že k hlavním složkám Filipcova vědeckého zájmu se vedle lexikologie a lexikografie řadí rovněž stylistika. Jeho stylistické práce se týkají jednak obecných otázek - např. k náplni stylistiky a k její složce metodologické se vyslo-

vuje již v Českých synonymech a pak v řadě statí - , jednak stylu krásné literatury, stylu odborného a terminologie. Existuje dostatek důkazů pro to, nakolik Filippec pokládá stylistiku za organickou součást svého nazírání na jazyk. Tak např. v podrobné analýze jazyka a stylu O.Březiny (NŘ 52, 1969, s.1-22) můžeme číst krédo: "Jde tu právě o zkoumání mocnosti, tj. specifických kvalit, především sémantických, kterými básník slovo obohatí v jistém kontextu, jednak o okruhy slov, s nimiž se dané slovo v kontextech především vyskytuje." (s.6).

Přestože se může zdát, že o Filipcově přínosu pro naši lingvistiku bylo mnohé řečeno, ve skutečnosti jsme se dosud dotkli jen některých okruhů jeho činnosti. Například zůstal stranou jeho zájem o problematiku překladů, o otázky syntaktické, slovnědruhové, o prozodické prostředky a další. Nepostihli jsme ani příspěvky posledního období, kde - jako vždy otevřen novým proudům v lingvistice - se erudovaně zamýšlí nad "komunikačně-pragmatickým zvrátem", nad přednostmi a úskalími počítačové lingvistiky, nad moderností pražské školy, jejíž východiska, přístupy a pohledy na jazyk ověřuje a konkretizuje na úseku lexikologie. Neobsáhli jsme ani zvýšenou pozornost k sociolingvistickému pojetí současné slovní zásoby, o jehož významu je přesvědčen. (Srov. např. Kommunikativ-pragmatische Aspekte der Lexikologie. In: Beiträge zur Phraseologie, Wortbildung, Lexikologie, 1992, s.179-188); Lexicology and Lexicography. In: Development and State of the Research in The Prague School of Structural and Functional Linguistics, 1994, s.163-183; Naše současná společnost, slovní zásoba a slovníky, NŘ 75, 1992, 1-11 aj.)

Jubileum zastihuje dr.Filipce v plné práci. Přejeme mu mnoho radosti z ní a z jejích výsledků a do nadcházejícího desetiletí hodně zdraví, aby zůstával svým elánem neosmdesátníkem přispíval stále k rozvoji moderní české jazykovědy.

Olga Martinová

Seřmadesátiny profesora Jiřího Jiráčka

Dne 2. prosince 1994 se dožil seřmdesátých narozenin em. profesor Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně PhDr. Jiří Jiráček, DrSc., dlouholetý vedoucí její katedry ruského jazyka. Narodil se v Praze a na Filozofické fakultě Karlovy univerzity absolvoval v roce 1949 obor ruřtina-angličtina. V roce 1956, po několikaletém působení na středních školách, přeřel na brněnskou univerzitu, kde působil až do svého odchodu do důchodu v roce 1990.

Jubilant byl vědecky činný hlavně v oblasti ruské lexikologie a slovtvorby se zvláštním zřetelem k internacionálnímu lexiku a dále v oblasti ruské morfologie. Jeho odborné zájmy byly ovlivněny tím, že zpočátku působil na katedře jazyků Lékařské fakulty; orientoval se totiž na otázky odborné terminologie, zejména na problematiku tvoření termínů (předeřvším lékařských). Slovtvorbě zůstal věrný i po svém přechodu v roce 1963 na tehdejší katedru rusistiky Filozofické fakulty. Řada dílčích prací z této oblasti byla zavrřena obsáhlu monografií, která se v roce 1965 stala předmětem obhajoby pro získání vědecké hodnosti kandidáta filologických věd (dis. Názvy osob s příponami řeckého a latinského původu v současné ruřtině). V roce 1973 na základě habilitačního spisu (Substantiva s internacionálními sufixy v ruřtině), předloženého již v roce 1970, byl jmenován docentem. Dlužno dodat, že předložená habilitační práce vyšla knižně a dočkala se celé řady vesměs kladných recenzí (u nás i v zahraničí). Dalším výsledkem jubilantova snažení v uvedené oblasti je jeho monografie Internacionální sufixace nominální v současné ruřtině, na základě které dosáhl v roce 1980 hodnosti DrSc. V roce 1981 byl jmenován profesorem pro obor ruský jazyk. V letech 1981-1990 byl vedoucím katedry ruského jazyka. V roce 1984 vyšla ve Spisech Filozofické fakulty jeho další knižní publikace Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy v současné ruřtině.

Užitečné jsou i jiné jubilantovy práce. Je spoluautorem různých učebnic ruřtiny (Ruřtina pro veřejné pracovníky. Praha 1977. - Orfografija, puntuacija i knižno-pišmennaja reč russkogo jazy-

ka. Praha 1979. - Příručka ruského pravopisu. Praha 1983). Významný byl jeho podíl při sestavování vysokoškolské učebnice Morfologija russkogo jazyka, která již několik roků čeká na své otiřtění. Studentům-rusistům je určeno skriptum Morfologie ruského jazyka I. Substantivum (Brno 1986). Kromě uvedené činnosti zasahoval též do oblastí metodických a terminologických. Středem jeho zájmu byla mj. i oblast stylistiky a dále interference českého a ruského jazyka.

Jubilant se aktivně zúčastňoval práce Mezinárodní asociace učitelů ruského jazyka a literatury (MAPRJAL): vystupoval na kongresech ve Varně (1973), ve Varřavě (1976), Berlíně (1979), v Praze (1982), v Budapeřti (1986), v Moskvě (1990) a na konferencích národních rusistických asociací u nás, v Bulharsku a v Jugoslávii. Byl členem redakční rady časopisu Československá rusistika, alternujícím předsedou české komise pro obhajoby kandidátských prací, členem federální komise pro obhajoby doktorských prací, školitelem pro vědeckou přípravu v oboru ruský jazyk, členem brněnské pobočky Jazykovědného sdružení ČSAV, členem předmětové rady pro ruský jazyk a literaturu při MŠMT ČSR, nadále je členem vědecké společnosti Societas Linguistica Europaea a od roku 1989 též členem redakční rady berlínského časopisu Russistik. Po svém odchodu do důchodu v roce 1990 se zabývá problematikou akcentuace ruských substantiv. Své badatelské výsledky uveřejňuje především na stránkách jazykovědné řady Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity a v časopisu Opera Slavica, vydávaném od roku 1990 v Brně.

Trvalými jubilantovými vlastnostmi vždy byly vitalita, pracovní elán, houževnatost, usilovné rozvíjení vědeckovýzkumné činnosti a zaujetí pro výuku. Do dalších let mu přejeme pevné zdraví, osobní a tvůrčí pohodu a nové úspěchy v další činnosti.

Aleř Brandner

Vzpomínka na Paula L. Garvina

15. května 1994 nás opustil věrný přítel a znalec české lingvistiky, světově známý lingvista Paul L. Garvin, emeritní profesor Newyorské státní univerzity v Buffalu, čestný doktor MU v Brně, čestný člen Jazykovědného sdružení a obnoveného Pražského lingvistického kroužku. Je to ztráta, která se týká obecné lingvistiky, entolingvistiky, sociolingvistiky ve světovém měřítku, ale jak už z pouhého výčtu čestných funkcí P.Garvina (dále PG) plyne, naší lingvistiky se dotýká přímo a bezprostředně. Když byl PG během svého druhého hostování na katedře etnologie pražské FF UK v prosinci 1993 postižen mozkovou příhodou a opouštěl proto v lednu 1994 Prahu, nikdo z nás, kdo jsme sledovali šíři jeho vědeckých zájmů, ale také jeho životní tempo podřízené řadě jeho zájmů kulturních a společenských, si nedokázal představit, že se Paul na podzim nevrátí a nebude pokračovat v kursu kulturní antropologie na FF UK a ve výuce obecné lingvistiky na PedF UK v Praze.

P.Garvin se narodil 28.srpna 1919 ve Vídni. Pocházel z lékařské rodiny, jeho rodiče působili zprvu na Slovensku, poté v Karlových Varech. Tam také PG složil maturitní zkoušku a v roce 1937 zahájil studium medicíny na Karlově univerzitě v Praze. Jeho rodiče včas předjali situaci, jak se vyvíjela zejména v západočeském pohraničí, a poslali syna v r.1938, aby dokončil studia ve Švédsku. Studium logopedie a foniatry ve Stockholmu doplňoval PG návštěvami lingvistických přednášek. Tak se PG setkává v roce 1940 s Romanem Jakobsonem. Toto setkání patrně rozhodlo o dalších osudech PG ve dvou zásadních směrech, a sice o místě, které se pak stalo jeho trvalým působištěm, a o prioritách v jeho vědeckých zájmech. V r.1941 odjíždí PG do USA a pod vedením R.Jakobsona dokončuje studia lingvistiky na École Libre des Hautes Études v New Yorku. Vědeckou hodnost PhD získává v r.1947 na Univerzitě v Indianě. PG působil na mnoha amerických univerzitách, jako profesor hostoval i v Argentině, Uruquáyi a Chile, devět let pracoval jako výzkumný pracovník na inženýrských pracovištích zabývajících se automatickým zpracováním jazyka. Od r.1969 se stala jeho

působištěm New York State University v Buffalu, v letech 1971-77 zde vedl katedru lingvistiky, byl tam rovněž řádným profesorem antropologie a posléze i porovnávací literatury. Do naší země, kterou pokládal za svou původní vlast, stejně jako češtinu za jeden ze svých "mateřských" jazyků, přijížděl od 60.let na krátké návštěvy; od r.1990 se vracel pravidelně. V r.1990 byl pozván jako hostující profesor FF MU v Brně, v r.1991 obdobně působil na FF UP v Olomouci, v r.1992 a 1993 na FF UK v Praze, kde se spolu s nynějším děkanem fakulty Fr.Vrhelem podílel na konstituování oboru kulturní antropologie. Již sama tato fakta jsou dost výmluvná - PG byl v ČR akceptován jako výrazný, vážený a oblíbený člen naší lingvistické obce. Nebylo to dáno jen jeho původem a jeho vynikající znalostí češtiny ve všech jejích vrstvách (postupně se obohacujících o regionální útvary), ale především jeho vědeckými zásluhami. PG uplatňoval ve své lingvistické metodologii postupy Pražské lingvistické školy, a to nejen ve výzkumu jazykových struktur, jak se běžně uplatňovaly strukturální metody v americké lingvistice. V sociolingvistických pracích zabývajících se otázkami jazykové politiky, jazykovými problémy národnostních menšin ap. spojoval PG funkční přístup PLK s empirickým soustředěním na metodiku lingvistického výzkumu ("discovery procedure"). Její pomocí studoval jazyky domorodého obyvatelstva v některých oblastech USA, na ostrovech Ponape ve Východních Karolínách aj. PG byl inspirován pracemi R.Jakobsona, K.Bühlera, V.Mathesia, B.Havránka, J. Mukařovského a F.Vodičky. Překladem a vydáním jejich prací (srov. zejm. A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style, 1955, další vydání 1958 a 1964, The Prague School of Linguistics ve sb. Linguistics Today, 1969, heslo Czechoslovakia ve sb. Slavic and East European Linguistics, Trends in Linguistics, Vol.1, 1963) šířil PG myšlení a výsledky naší lingvistiky za oceánem. Z bohaté škály lingvistických zájmů P. Garvina je třeba připomenout, že byl jedním ze spoluautorů prvního pokusného strojového překladu ve světě (na Georgetovské univerzitě v r.1954). Byl autorem speciální strategie pro automatické zpracování jazyka (tzv. "fulcrum approach").

Sociolingvistická bádání (otázky jazykového plánování, problémy jazykových menšin), jimž se PG hojně věnoval, mají blízko k

problematice kulturně antropologické, v době svého působení v Praze v zimním semestru 1992/93 a 1993/94 připravil PG učební text pro české studenty Lidstvo, společnost a jedinec. I tento text, bohužel již poslední z Garvinova pera, bude (stejně jako jeho jiné stimulativní práce) podnětně působit i dál. Čtenáři budou však o jednu dimenzi chudší: o Garvinovo lidské, bezprostřední a podmaňující podání. Tyto aspekty zůstanou pevně uchovány v mysli jeho přátel.

Jarmila Panevová

Nedožitý čas

7. února opustila lingvistické společenství náhle a zcela neodvolatelně naše kolegyně paní PhDr. **Vlasta Straková, CSc.** Všichni máme stále před očima její nepokořitelnou energii, vitalitu, pracovní nasazení a optimismus, s nimiž smrt nejde nijak dohromady: zvěst o nenadálém přerušení životní dráhy přišla proto jako blesek z čistého nebe.

Vlasta Straková se narodila 19. března 1929 v Říčanech u Prahy v rodině technického úředníka. Po dokončení měšťanky přišlo totální nasazení: teprve po válce se otevřela cesta k dalšímu vzdělání. Po maturitě na pražském gymnáziu, na němž už projevila výrazný talent pro jazyky, byla nadějná studentka přijata na filozofickou fakultu KU na jednooborovou ruštinu, k níž si přibrala lužickou srbštinu. Během vysokoškolského studia, kdy ještě stáčila zastihnout B. Mathesia a kdy jí učily i další významné osobnosti, jako L.V. Kopeckij, K. Horálek nebo A. Frinta, byly zřejmě položeny základy širších komparatistických zájmů, které budou později úspěšně rozvíjeny.

Zatímco diplomová práce (Adverbální genitiv v ruských letopisech) byla zaměřena ještě historicky, znamená zakotvení v gramatickém oddělení akademického rusistického pracoviště zásadní

obrat k jazykovědě synchronní: v plném proudu jsou totiž práce na prvním svazku Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy, které iniciuje a v prvních letech řídí prof. B. Havránek. A tak si adeptka vědecké dráhy odbývá svoji tovaryšskou zkoušku jednak podílem na PMRČ (kde zpracovává některé jmenné kategorie), jednak celou řadou studií s pestrou tematikou: jsou zde zastoupeny jak náměty z kategoriální morfologie (Ke kategorii čísla, 1960), tak ze skladby (Genitivní slovesná rekece, 1961): svůj zájem začíná obracet i k tvoření slov a lexikologii, do činnosti recenzní a zpravodajské zahrnuje i další lingvistické disciplíny. Zároveň se stává sekretářkou Mezinárodní terminologické komise při Mezinárodním komitétu slavistů, kde osvědčuje i talent organizační, přichází přitom do styku se zahraničními slavisty a navazuje bohaté vědecké kontakty.

Kandidátskou disertaci o substantivních deminutivech v ruštině a češtině obhazuje V. Straková naštěstí v r. 1965, tedy v relativně liberálním období. Na tvoření slov se soustřeďuje stále intenzivněji, a to jak z hlediska kontrastivního, tak obecného, a stává se postupně v této oblasti významnou kapacitou. Přitom nezapomíná na své oblíbené téma syntaktické: v r. 1970 jí vychází rozsáhlejší malotirážní studie Syntaktické konstrukce s verbem finitem a jejich vnitřní dynamika.

Po normalizační reorganizaci Ústavu jazyků a literatur ČSAV v "zeštíhlený" Kabinet cizích jazyků dostává bývalé gramatické oddělení nový úkol: napsat za 3 roky velkou porovnávací rusko-českou mluvnici. (Včetně práce na definitivní verzi a včetně technického vybavení trvá vše necelé 4 roky, mluvnice vyjde ovšem až po dalších 4 letech - r. 1979). Pro toto v podstatě strukturalistické dílo (vedené v intencích pražského funkcionalismu) zpracovávala Vlasta Straková kromě jiného tvoření jmen. V r. 1973 také vychází její první slovotvorná monografie - Substantivní derivace (v ruštině a češtině), navazující na kandidátskou disertaci.

Odborné zájmy dr. V. Strakové měly vždy velmi široký záběr: od konfrontačního popisu ruštiny a češtiny se dostává k srovnávacím metodám vůbec. Zabývá se mj. typologií a mezijazykovými kontakty v nejšířším smyslu (včetně translologie). Záběr zkoumaných jazyků je imponující a je vesměs podpořen i jejich dobrými

praktickými znalostmi. Zde by se patřilo také podtrhnout intenzivní zájem o slovenštinu a slovensko-české porovnávání.

Ústředním teoretickým oborem Vlasty Strakové je ovšem tvoření slov. Kromě podílu na zmíněné konfrontační mluvnici (Ruska-ja grammatika 1) a kromě zmíněné monografie reprezentuje tento obor několik rozsáhlých studií v malotirážních sbornících, velký počet drobnějších článků o jmenné i slovesné derivaci, a konečně nepřeborné množství recenzí a zpráv o dostupných slovotvorných novinkách z celé Evropy. Syntetickou práci, v níž se badatelka snaží shrnout svůj přínos k teorii tvoření slov, představuje Morfematická strukturace sémantických obsahů: Nástin derivační typologie (Linguistica XIV), již vydalo ÚJČ r.1985 v Praze a Třinci.

Slovotvorbu pojímá V.Straková vždy v kontextu sousedních disciplín. V souvislosti s ní se zabývá teorií nominace, neologií, onomastikou, frazeologií, terminologií a dalšími lexikologickými (i lexikografickými) náměty; značnou pozornost věnuje např. speciálním slovníkům derivačním a morfematickým, ale také slovníkům ortoepickým a akcentologickým: vždyť ruské tvoření slov otázku přízvuku přímo evokuje. Zde je na místě připomenout, že dr.Straková se nikdy nespokojovala s teoretickým řešením lingvistických problémů, nýbrž se snažila podle možností své poznatky prakticky aplikovat. Uveďme alespoň Ruský přízvuk v přehledech a komentářích (1978) a příručku odborného vyjadřování Referujeme rusky (1989).

Pokud to poměry dovolovaly, účastnila se dr.Straková nejrozmantějších lingvistických konferencí, symposií a sjezdů (slavistických, slovotvorných, lexikologických, komparatistických), spolupracovala s řadou zahraničních jazykovědných středisek (např. lipským), stala se členkou některých prestižních jazykovědných spolků (např. Societas Linguistica Europaea).

V poslední fázi služební kariéry se s plnou vervou a zaujetím věnovala translatoologii, oboru, pro nějž byla svými lingvistickými zkušenostmi a výbornou znalostí jazyků přímo předurčena. Také překládáním se zabývala jak teoreticky, tak prakticky, a počet prací vyprodukovaných v rozpětí několika let představuje opět úctyhodnou řádku titulů. Poslední - kolektivní práce ("Překládání a čeština"), která po mnoha překážkách rázu technického i organizač-

ního vyšla až po šesti letech od dokončení, se už bohužel nedočkala: statečné srdce mezitím dotlouklo ...

Vědecké dílo dr.V.Strakové a její zásluhy o rozvoj oboru se stanou jistě předmětem důkladnějších analýz: zde jsme se soustředili pouze na některé uzlové body. Na závěr je třeba podtrhnout, že přes veškeré překážky, kladené svého času všem, kdo se nechtěli podvolit všeobecnému marasmu doby, dokázala se Vlasta Straková svou obrovskou pílí a energickým nasazením prosadit jako renomovaná lingvistka, a to nejen v oboru tvoření slov. Kdyby bývala žila v příhodnějších podmínkách, jistě by její celoživotní snaha byla korunována daleko viditelněji, než se stalo: tento dluh vůči ní je zapotřebí splatit.

Zdena Skoumalová

Třicet let královéhradecké pobočky Jazykovědného sdružení

Kulatá výročí bývají většinou dobrým důvodem k tomu, aby se jubilant na chvíli zastavil, ohlédl za uplynulými roky a přijal předsevzetí pro léta další. A neplatí to jen pro osoby, bilancovat mohou i organizace. Královéhradečtí lingvisté mají tuto příležitost letos: v květnu uplyne třicet let od chvíle, kdy zde začala pracovat pobočka Jazykovědného sdružení. Ohlédněme se i my v tomto příspěvku za třicet let její existence.

Pro založení pobočky byl důležitý především samotný vznik JS jako jazykovědné organizace v roce 1956. Ve svém programu mělo mj. popularizaci nových poznatků mezi odborníky i širší veřejností a péči o vědecký dorost a práci vědců působících mimo akademická a vysokoškolská pracoviště. Těžištěm činnosti pak mělo být pořádání přednáškových večerů s diskusemi, v nichž JS vidělo nezbytnou podmínku rozvoje každé vědy.

Pokud chtělo JS plnit svůj program důsledně, nemohlo se omezovat pouze na Prahu. Proto měl pro jeho rozvoj velký význam vznik mimopražských poboček. Jejich činnost se soustředila většinou při vysokých školách s lingvistickými pracovišti.

Vznik královéhradecké pobočky byl úzce spjat s vytvořením pedagogického institutu v r.1959. V jeho rámci se začínají konstitovat katedry českého jazyka a literatury a ruského jazyka a literatury. Většina pracovníků těchto kateder přišla na vysokou školu z gymnázií a měla za sebou delší či kratší učitelskou praxi. Byl mezi nimi výrazný zájem o nové trendy v lingvistice, o obecné jazykovědné otázky, z nichž ve své práci vysokoškolských učitelů vycházeli, i o jejich aplikaci ve výuce jazyků. Už od počátku 60. let se na těchto pracovištích vytvořila skupina lingvistů mladší a střední generace, která pořádala interní semináře k problémům generativní a transformační gramatiky, učení Pražského lingvistického kroužku i dalším tématům.

Pro vznik pobočky byla důležitá také skutečnost, že v Hradci Králové v té době působila řada osobností, které měly blízký vztah k lingvistice a problémům jazyka vůbec. Pracoval zde vysokoškolský učitel J.Machytka, středoškolský profesor a prozaik M.Král, klasický filolog M.Lukáš a další odborníci a literáti.

Ustavující schůze královéhradecké pobočky JS se konala 12.května 1965. Slavnostní přednášku Slohové rozvrstvení spisovného jazyka českého přednesl před více než stovkou posluchačů A.Jedlička. Zároveň byl zvolen i první výbor, v jehož čele stanul přední odborník v oblasti teorie vyučování mateřskému jazyku V.Ženatý; dalšími členy byli J.Píša a O.Uličný.

V přednáškové činnosti se hned od počátku existence pobočky začínají projevat dvě tendence. Tou první byla snaha zvát odborníky z lingvistických center i dalších mimohradeckých pracovišť. Účastníkům přednášek se představili téměř všichni významní čeští lingvisté: přednášeli zde B.Trnka, M.Romportl, J.Bělič, J.Vachek, F.Daneš, K.Hausenblas, P.Sgall a další. Dobré vztahy měla pobočka i se slovenskými lingvisty, z nichž proslavili v Hradci Králové přednášky J.Horecký, V.Schwanzler, Š.Peciar, J.Findra aj. Několikrát měla královéhradecká lingvistická veřejnost možnost vyslechnout vystoupení zahraničních jazykovědců, z nichž

jmenujeme alespoň P.H.Neldeho (Brusel) a D.S.Wortha (Los Angeles).

Na druhé straně však byla patrná tendence prezentovat také lingvisty východočeských pracovišť. Výsledky své práce v pobočce představili O.Uličný, J.Hubáček, L.Rejmánková, J.Veselý, R.Purm, J.Píša, B.Dejmek, později J.Ruferová, J.Bartůňková či J.Timofejev, z nichž vyrostli postupně kvalitní bohemisté a rusisté, jejichž význam přerostl východočeský region a kteří reprezentovali českou lingvistiku i za hranicemi našeho státu.

Pobočka se však neomezila jen na přednáškovou činnost. Součástí její práce bylo rovněž organizování odborných seminářů. Na konci 60. let byly úspěšné semináře textové lingvistiky, pragmlingvistiky a analýzy diskurzu. Významně pomohly k zvyšování odbornosti nejen vysokoškolských, ale i středoškolských učitelů v Hradci Králové.

Pobočka si velmi brzy po svém vzniku vytvořila stálý okruh posluchačů z řad vysokoškolských a středoškolských učitelů, studentů i širší veřejnosti. Proto se témata přednášek zaměřovala na problémy jazykové kultury, gramatiky a lingvodidaktiky. Už od počátku činnosti se výrazně projevovala orientace na nové proudy v jazykovědě, zvláště na problematiku generativní a transformační gramatiky. V 70. letech se stále častěji prosazovala i témata sociolingvistická (zvláště výzkum městské mluvy a slangů) a teorie dialogu, od poloviny 80. let se dostává na program teorie textu a od počátku 90. let tematika onomastická. Protože mezi členy pobočky byli nejen bohemisté, ale i rusisté, germanisté a anglisté, po celé období měly významné místo přednášky z konfrontační lingvistiky. Všechna tato témata odrážejí orientaci státních a resortních úkolů, na jejichž řešení členové pobočky spolupracovali.

Členové pobočky se podíleli i na přípravě řady lingvistických akcí pořádaných v Hradci Králové. Z posledního období připomeňme alespoň 3.českou onomastickou konferenci a 5.seminář "Onomastika a škola" v lednu 1993 nebo celostátní seminář o využití počítačů ve výuce jazyků v říjnu 1992.

Pro prezentaci pobočky měl velký význam vznik časopisu Češtinář (v r.1990), v jehož redakční radě od počátku pracují J.Bartůňková a J.Zeman. V časopisu jsou otiskovány celé texty nebo alespoň teze přednášek v pobočce proslouvených, zprávy o její

činnosti, připomenuta zde byla i kulatá životní výročí jejích členů (L.Rejmánková, R.Purm, B.Dejmek, J.Horák, J.Bartůňková, S.Pastyřík, V. Koblížek) včetně publikační činnosti jubilantů. To vše umožňuje seznámit s prací pobočky širší veřejnost.

Královéhradecká pobočka patřila vždy mezi nejmenší v České republice. Nejvíce členů evidovala v druhé polovině 70. let (25), jinak se jejich počet pohyboval mezi 15 a 20 (v současné době má 17 členů). Přesto ročně zorganizovala průměrně 5-6 přednášek a za tři desítky let jejich počet dosáhl čísla 165. Za ním se skrývá mravenčí práce řady osob, které se v průběhu třiceti let vystřídaly ve výboru pobočky. Z nich je třeba jmenovat alespoň předsedy J.Píšu (1968-84), B.Dejmka (1984-89), J.Zemana (1990-93) a v současnosti J.Bartůňkovou. Zvláštní pozornost si pak zaslouží L.Rejmánková, která dlouhá léta pracovala jako hospodářka (1968-84) a později jako vědecká tajemnice (1990-93), a O.Uličný, který přes dvacet let (1965-1986) zastával funkci vědeckého tajemníka a zastupoval pobočku v hlavním výboru JS v Praze.

Pobočka má do dalších let řadu předsevzetí. Chce i nadále představit královéhradecké veřejnosti významné české lingvisty, chce i nadále prezentovat nejnovější výsledky lingvistiky. I v dalším období bude organizovat odborné semináře, jejichž cílem bude zvyšování erudice členů. V neposlední řadě musí větší pozornost věnovat výchově mladých lingvistů, bez nichž by sotva mohla vyvíjet činnost v budoucnosti.

K 30.výročí vzniku připravil výbor pobočky zvláštní číslo časopisu Češtinář. Otevírá jej příspěvek předsedkyně hlavního výboru JS J.Panevové, v němž hodnotí přínos práce, kterou pobočka za uplynulých třicet let vykonala. Historii pobočky je věnován článek A.Zahradníkové a J.Zemana; je doplněn soupisem všech přednášek proslavených v pobočce v letech 1965-1994, přehledem všech výborů pracujících za toto období a bibliografií tezí přednášek otištěných v časopisech Jazykovědné aktuality a Češtinář. Číslo je doplněno vzpomínkou na období počátků pobočky od L.Rejmánkové, která patří mezi zakládající členy, a dalšími zajímavostmi.

Při příležitosti kulatých výročí bývá zvykem popřát jubilantovi do dalších let vše nejlepší. To, co královéhradecká pobočka potřebuje do budoucna nejvíce, vyjádřila v úvodním příspěvku zvlášť-

ního čísla Češtináře J.Panevová: "Nepochybuji o tom, že vědecká erudice a pracovní zápal členů pobočky jsou zárukou pro další perspektivy. U příležitosti zastavení po 30 letech jim přeji, aby jim tyto vlastnosti zůstaly plně zachovány a aby měli veškeré podmínky pro jejich rozvíjení." Těžko bychom hledali výstižnější slova i pro naše přání.

Jiří Zeman